

Obsah

Dějiny města v datech	4
Bazilika sv. Prokopa.....	10
Zámek, klášter	24
Židovská čtvrť, židovský hřbitov.....	48
Fortifikační systém města, městská věž, Karlovo náměstí, měšťanské domy	90
Sakrální stavby, sochy	116
Průmyslové stavby 19. století a meziválečná architektura.....	132
Rozhledová místa, městské parky.....	142
Poznámky	151

Dějiny města v datech

Dějiny města v datech

- 1101 Moravští Přemyslovci Oldřich Brněnský a Litold Znojemský založili benediktinský klášter.
- 1104 Vysvěcen klášterní kostelík sv. Benedikta.
- 1277 První zmínka o městě Třebíči v listině opata Martina vystavené pro třebíčského měšťana Heřmana, který je obvykle pokládán za lokátora města.
- 1335 Markrabě Karel (pozdější císař Karel IV.) udělil Třebíči městská práva podle vzoru královského města Znojma.
- 1338 První spolehlivá zmínka o přítomnosti Židů v Třebíči, resp. v jejím nejbližším okolí (v tzv. Norimberském martyrologiu).
- 1405 V Třebíči vznikla důležitá sociální instituce – městský špitál, útulek pro staré, zchudlé či tělesně postižené měšťany.
- 1406 První dochovaná listina vydaná třebíčskou městskou radou, která potvrzuje, že zakladatel špitálu Janek koupil od opata Nacka tzv. Ščukovy lázně.
- 1424/1425–1435 Husité obsadili třebíčský klášter i město.
- 1435 Moravský markrabě Albrecht V. Habsburský udělil městu právo konat dva výroční trhy.
- 1454 Český král Ladislav Pohrobek potvrdil městu dosavadní privilegia a udělil Třebíči mílové právo.
- 1461 Český král Jiří z Poděbrad potvrdil výsady Třebíče a udělil městu právo vybírat dávky z dovážených pražských a svídnických piv a ze soli.
- 1468 Tragický mezník v dějinách města, které bylo dobyto a vypáleno uherským vojskem Matyáše Korvína, jež posléze obsadilo i klášter. Česko-uherské války ukončily existenci Třebíče jako opatského města.
- 1490 Český král Vladislav Jagellonský zastavil značně zadlužený a ztenčený majetek třebíčského kláštera Vilémovi z Pernštejna, jednomu z nejmocnějších a nejbohatších šlechticů v zemi.
- 1556 Vratislav z Pernštejna získal od panovníka Ferdinanda I. třebíčské opatství a měřínské proboštví do alodiální držby a obratem se rozhodl pro jejich prodej. Jádrem bývalého klášterství s městem Třebíči zakoupil (1556/1557) Burian Osovský z Doubravice, který tak položil základy třebíčského panství. Třebíč se stala centrem patrimoniální správy a rezidenčním městem nové vrchnosti.
- 1583 Smil Osovský z Doubravice vydal měšťanům tzv. Zřízení městské, které sice zdůrazňovalo význam Třebíče jako tržního centra panství, pravomoci městské rady však byly značně okleštěny. Třebíč byla stále častěji konfrontována se silicím tlakem režijního velkostatku.
- 1592 Třebíčští měšťané získali od Smila Osovského z Doubravice právo volného odchodu.

Dějiny města v datech

- 1607 Smil Osovský z Doubravice udělil třebíčským právo řídit se augšpurskou konfesí a povolil jim pohřbívat zesnulé u kostelíka sv. Trojice.
- 1618–1648 Období třicetileté války – ve srovnání s jinými českými nebo moravskými městy byla Třebíč poškozena jen málo. Nevyhnuly se jí sice tíživé pobyty vojsk (zejména ve 20. a 40. letech 17. století), které vedly k zadlužení města i jednotlivců, avšak přímých vojenských akcí bylo město ušetřeno.
- 1628 Tehdejší majitelka Třebíče Kateřina z Valdštejna se rozhodla třebíčské panství postoupit svému bratrovi, katolíkovu Adamovi ml. z Valdštejna, císařskému radovi a nejvyššímu pražskému purkrabímu, neboť pro své náboženské vyznání byla nucena odejít spolu se svým manželem Karlem st. ze Žerotína do emigrace. Zaneprázdněný Adam z Valdštejna svěřil správu majetku svému synovi Rudolfovi.
- 1671 Povýšení fary u sv. Martina na děkanství za faráře Václava Vojtěcha Keila. Akt představuje významný symbol úspěchu katolického náboženství ve městě.
- 1686–1693 Příchod kapucínů na jejkovské předměstí, kde byl na místě bratrského sboru vybudován kapucínský klášter a kostel Proměnění Páně.
- 1702 Třebíčský děkan Martin Josef Matlocius obdržel souhlas papeže pro zřízení laického církevního bratrstva sv. Anny, které v krátké době získalo množství členů. Rekatolizace města byla úspěšně završena.
- 1704 Jan Karel z Valdštejna dal oddělit presbytář baziliky od zbytku stavby a zřídil v něm kapli sv. Prokopa, kterému byl posléze zasvěcen celý chrám.
- 1723 Doba formálního ustavení židovského ghetta na Podklášteří. Jan Josef z Valdštejna přikázal křesťanským hospodářům, jejichž domy se nacházely uvnitř židovského sídliště, aby své nemovitosti vyměnili s Židy, kteří vlastní domy v křesťanské zástavbě.
- 1725–1731 Probíhala renovace vážně poškozené baziliky, kterou Jan Josef z Valdštejna pověřil jednoho z nejznamenitějších stavitelů v českých zemích a tvůrců barokní gotiky Františka Maxmiliána Kaňku.
- 1755 Třebíč pozbyla pravomoci vykonávat hrdelní právo.
- 1822 V Třebíči vypukl rozsáhlý požár, který zachvátil nejen vnitřní město, ale i předměstí (shořelo 290 domů, radnice, obě fary i školy). Škoda byla odhadnuta na 1 milion zlatých. Když se několik dnů po požáru zřítíl na pozdějším hostinci U Tří knížat vysoký renesanční štít, vydal krajský úřad nařízení, aby byly strženy štíty na všech vyhořelých domech, čímž město ztratilo svůj renesanční ráz.
- 1848 Revoluční rok neprobíhal v Třebíči nijak dramaticky. Vyhranila se ovšem národnostní orientace měšťanstva. Politické změny poloviny 19. století učinily z Třebíče sídlo státní správy (okresní hejtmanství, okresní soud, berní úřad, četnická stanice).
- 1871 Vznik nižšího slovanského gymnázia v Třebíči, první české střední školy na západní Moravě. Otevřen Besední (později Národní) dům, organizační centrum českého kulturního života ve městě.
- 1879 František Kubeš založil výrobu sodovky (od r. 1925 proslavený ZON).

Dějiny města v datech

- 1884 V Třebíči začaly vycházet první regionální noviny – Listy ze západní Moravy.
- 1886 Město se stalo součástí transversální dráhy z tehdejšího Božího Požehnutí (dnes Zastávka u Brna) do Okříšek.
- 1898 Byla zbořena poslední z městských bran – Jejkovská.
- 1899 Byla zakončena první fáze elektrifikace města. Budapeštská firma Ganz a spol. vystavěla Na Polance parní elektrárnu.
- 1903 Třebíč se stala součástí meziměstské telefonní sítě.
- 1910 Byla otevřena první občanská plovárna, která byla později upravena podle návrhu architekta Bohuslava Fuchse.
- 1912 Ve městě byl zřízen stálý biograf.
- 1928 Vznikl hokejový klub SK Horácká Slavia, který během let nesl různé názvy a v roce 1991 se vrátil k původnímu názvu.
- 1936 Vznikla TJ BOPO Třebíč, Tělovýchovná jednota Boty-Ponožky Třebíč, při níž byl založen fotbalový oddíl SK Borovina Třebíč, který zanikl 2022.
- 1939–1945 Období nacistické okupace se stalo osudným třebíčským Židům, kteří byli takřka všichni vyvražděni.
- 1960 Po zrušení Jihlavského kraje se rozsáhlý třebíčský okres, kam byl začleněn bývalý okres moravskobudějovický včetně řady obcí z jiných okresů, stal součástí Jihomoravského kraje.
- 1948 Zásluhou Adolfa Novotného byl založen kuželkářský oddíl při Sokolu Klimentovy závody, 1961 přejmenovaný na TJ BOPO Třebíč.
- 1972 Byl zrušen Třebíčský pivovar. O šest let později byly jeho budovy zbourány a spolu s nimi zmizela také hranolová věž, součást středověkého opevnění města.
80. léta Vznikl baseballový sportovní klub Třebíč Nuclears.
- 1985 Dle návrhu architekta Milana Steinhausera byla postavena budova sídla OV KSČ, dnešní Fórum, ve kterém sídlí Základní umělecká škola a konají se zde plesy, taneční kurzy, koncerty a další kulturní akce.
- 1997 V bývalé Subakově koželužně v židovské čtvrti se uskutečnil první ročník letního kulturního open air festivalu. Koná se pravidelně první červnový víkend, od roku 1998 se přesunul na Podzámeckou nivu.
- 1998 Na podzim se uskutečnilo první Bramborobraní, festival s přehlídkou folklórních souborů a ochutnávkou pokrmů z brambor.
- 2002 Sloučením klubů FC Slavia Třebíč (zal. 1992) a TJ BOPO Třebíč vznikl Horácký fotbalový klub Třebíč.

Dějiny města v datech

- 2003 Nové tisíciletí otevírá v dějinách Třebíče událost velkého kulturně-historického významu: zápis baziliky sv. Prokopa, židovské čtvrti s židovským hřbitovem na seznam památek UNESCO.
- 2003 Od jara tohoto roku se pravidelně koná Festival divadla 2-3-4 herců, jehož patronem byl nejprve herec Miroslav Donutil, od roku 2016 je jím další třebíčský rodák Oldřich Navrátil.
- 2004 Uskutečnil se první ročník festivalu židovské kultury Šamajim.
- 2005 Po dlouhých letech byla dokončena a slavnostně otevřena budova Divadla Pasáž.
- 2010 Byla slavnostně otevřena cyklostezka Jihlava – Třebíč – Raabs
- 2012 Po 40 letech bylo navázáno na mnohaletou tradici vaření piva v Třebíči, a to otevřením Podklášterního minipivovaru Urban v historickém objektu zámeckého lihovaru.
- 2013 V Třebíči byl umístěn první Kámen zmizelých. Od té doby jich bylo usazeno 48. Tyto kameny připomínají osud těch lidí, kteří byli nacisty zavražděni, deportováni, vyhnáni nebo dohnáni k sebevraždě.
- 2014 Proběhlo slavnostní otevření Galerie Franta v Národním domě, kde jsou vystavovány obrazy, které městu daroval třebíčský rodák, uznávaný malíř a sochař František Mertl.
- 2014 Vznikla firma Trebitsch Old Town Distillery, která vyrábí českou whisky. Od roku 2018 je to také první a zatím jediná česká whisky, která má certifikát košer kvality.
- 2015 Byla otevřena budova vodojemu na Kostelíčku, která po přestavbě slouží jako rozhledna s expozicí vodárenství. Nedaleko bylo také otevřeno ekotechnické centrum Alternátor.
- 2017 V židovské čtvrti byla otevřena pamětní síň Antonína Kaliny, třebíčského rodáka, který jako politický vězeň v koncentračním táboře zachránil život více než devíti stovkám židovských dětí.
- 2018 Do třebíčského komplexu UNESCO byl zahrnut také třebíčský renesanční zámek (bývalé budovy benediktinského kláštera).
- 202 Po dlouhých opravách byl zpřístupněn větrný mlýn na Kanciborku.
- 2020–2022 Probíhala revitalizace Karlova náměstí. Její součástí byl také záchranný archeologický výzkum, na jehož základě vznikla nová expozice Zmizelá Třebíč.
- 2022 Po dvouleté rekonstrukci se otevřelo Karlovo náměstí. Konal se první ročník Dýňobraní.

Bazilika
sv. Prokopa

Bazilika sv. Prokopa

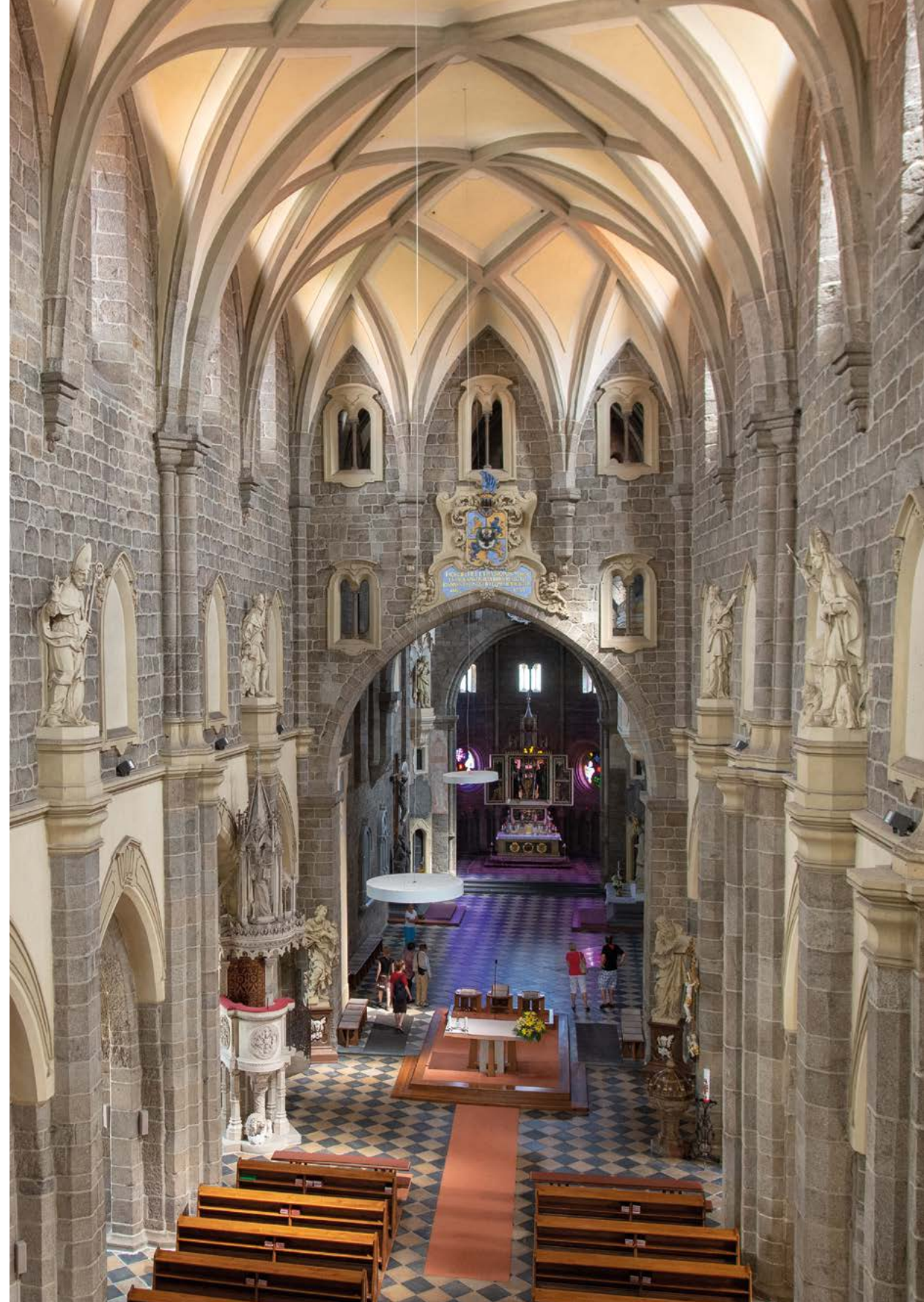
Klášterní kostel v Třebíči patří nepochybně k největším a nejpozoruhodnějším stavebním monumentům 13. století nejen v českých zemích, ale v celé střední Evropě. Současné zasvěcení sv. Prokopovi bychom ve středověkých pramenech hledali marně. Původní dřevěný klášterní kostel nechali mniši zasvětit sv. Benediktovi. V následujícím století byla zbudována kamenná bazilika a zasvěcena byla Panně Marii.

Se stavbou začali stavitelé pravděpodobně v kryptě, která je, co se stavebního slohu týká, již poznamenaná nastupující gotikou. Bazilika je postavena ve slohu románském, který je zde reprezentován například severním portálem s předsíní, trpasličí galerií na apsidě, sdruženými okny a dalšími charakteristickými stavebními prvky. Hlavním zdrojem architektonické inspirace při stavbě baziliky v Třebíči se zdá být architektura císařských dómů a velkých klášterních kostelů v Porýní, především dómu ve Wormsu. Na základě srovnání s dalšími stavbami dospěli odborníci k názoru, že se stavbou baziliky se začalo ve dvacátých, nejpozději ve třicátých letech 13. století a podstatná část práce byla do poloviny téhož století také dokončena. Byl zde vytvořen jedinečný sakrální objekt.

Na stavbě se pravděpodobně podílela stavební huť z jihozápadní Francie. Další osud baziliky byl složitý. Stavba byla během staletí mnohokrát poškozena, nejprve v době husitských válek,

→ Osmidílná klenba nad mnišským chórem a kněžištěm.

↓ Románská sdružená okna trpasličí galerie.

poté při obléhání města vojsky uherského krále Matyáše Korvína (1468), ale i v dobách pozdějších. Po zániku kláštera (1525) byla bazilika využívána pro světské účely jako pivovar, stáje, zbrojnice nebo sýpka. Roku 1704 proběhlo nové zasvěcení kostela sv. Prokopovi. Další výrazných stavebních úprav se bazilika dočkala v době baroka. V letech 1725–1731 byly na poničené bazilice provedeny barokní úpravy Františkem Maximiliánem Kaňkou (1674–1766).

Dnešní konečnou podobu pak bazilika získala při úpravách v letech 1924–1935, na které dohlížel architekt Kamil Hilbert. Při příchodu k bazilice nás nejprve upoutá vstupní portál zdobený rostlinnými a geometrickými motivy, uzavřený ve čtvercové předsíni. Tři k předsíni přiléhající stěny jsou tvořeny každá dvěma arkádami. Nad nimi najdeme sdružená románská okna, celý prostor pak nechali stavitelé zaklenout sedmidílnou křížovou klenbou. Za portálem se již nachází samotný kostel, impozantní trojlodní bazilika bez příčné lodi vystavěná ze žulových kvádrů. Žula byla použita v převážně míře rovněž při tvorbě architektonických článků výzdoby, jen menší část výzdoby je provedena z pískovce. Hlavní loď byla staviteli oddělena od lodí bočních šesti lomenými arkádami na pilířích. Nad arkádami se původně nalézala románská okna. Při pozdějších úpravách byla některá z nich zadržena a nahrazena úzkými, o něco výše položenými vysokými okny. Původní klenba se v západní části hlavní lodi nedochovala. V severní boční lodi se nachází kaple zvaná opatská, zakončená apsidou.

- ↑ Postava opata na severním portálu.
- ← Detail rozety - kruhového románského okna.
- ↓ Pohled z trpasličí galerie.

Výzdobu kaple tvoří raně gotické nástěnné malby, které překrývaly architektonické prvky. Takto byl zřejmě kdysi vymalován celý prostor kostela. V jižní boční lodi nalézáme tzv. procesní portál. Ten sloužil jako vstup pro mnichy, kteří přicházeli z uzavřených obytných budov kláštera, tzv. klauzury. Západní část baziliky nejvíce poznamenaly pozdější stavební úpravy. Nalézáme zde tribunu hudebního kůru, která byla od hlavní lodi oddělena třemi barokně gotickými arkádami od F. M. Kaňky. Západní průčelí pak ukončují dvě barokní věže spojené štítem. Ve východní části kostela nejvíce upoutá pětiboký závěr (apsida) s třemi kruhovými okny. Prostřední růžicové románské okno je provázeno dvěma bočními s novogotickou plamencovou kružbou. Nízký románský ochoz nad okny nesou mohutné arkády. Samotný ochoz bývá označován jako trpasličí galerie.

Zajímavá je i na našem území neobvyklá osmiboká klenba použitá k zaklenutí závěru baziliky. Výzdobu doplňuje ještě lichá arkáda ze třiatřiceti sloupků, vinoucí se podél celé zdi. Východní část kostela určenou mnichům oddělovala od části západní, určené laické veřejnosti, vysoká přepážka, tzv. lektorium. Pod kostelem se v jeho východní části nalézá krypta, jejíž trojlodní střední část je zaklenuta křížovými žebrovými klenbami.

→ Fresky opatské kaple.

↓ Románský obloučkový vlys zdobící vnější stěnu opatské kaple.

Na východě na toto trojlodí navazuje trojlodní část závěrová. Na severní a jižní straně ke střední části krypty přiléhají krátké boční lodě, které jsou na východě zakončeny apsidami. Krypta po dostavbě celého kostela sloužila jako opatská hrobka.

Klášterní kostel v Třebíči patří nepochybně k největším a nejpozoruhodnějším stavebním monumentům 13. století nejen v českých zemích, ale v celé střední Evropě. Současně zasvěcení sv. Prokopovi bychom ve středověkých pramenech hledali marně. Původní dřevěný klášterní kostel nechali mniši zasvětit sv. Benediktovi. V následujícím století byla zbudována kamenná bazilika a zasvěcena byla Panně Marii.

Se stavbou začali stavitelé pravděpodobně v kryptě, která je, co se stavebního slohu týká, již poznamenána nastupující gotikou. Bazilika je postavena ve slohu románském, který je zde reprezentován například severním portálem s předsíní, trpasličí galerií na apsidě, sdruženými okny a dalšími charakteristickými stavebními prvky. Hlavním zdrojem architektonické inspirace při stavbě baziliky v Třebíči se zdá být architektura císařských domů a velkých klášterních kostelů v Porýní, především dómu ve Wormsu. Na základě srovnání s dalšími stavbami dospěli odborníci k názoru, že se stavbou baziliky se začalo ve dvacátých, nejpozději ve třicátých letech 13. století a podstatná část práce byla do poloviny téhož století také dokončena. Byl zde vytvořen jedinečný sakrální objekt. Na stavbě se pravděpodobně podílela stavební huť z jihozápadní Francie.

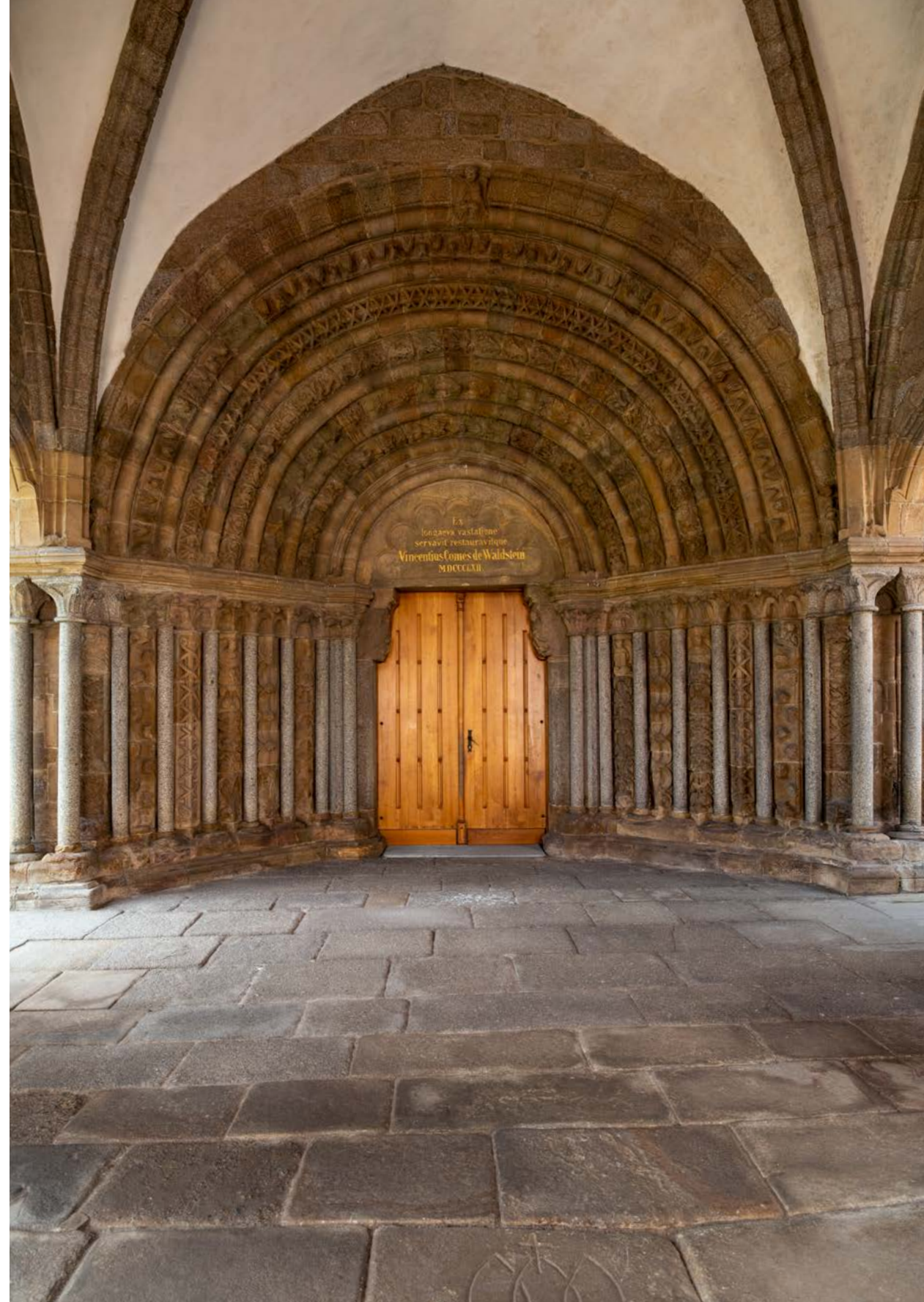
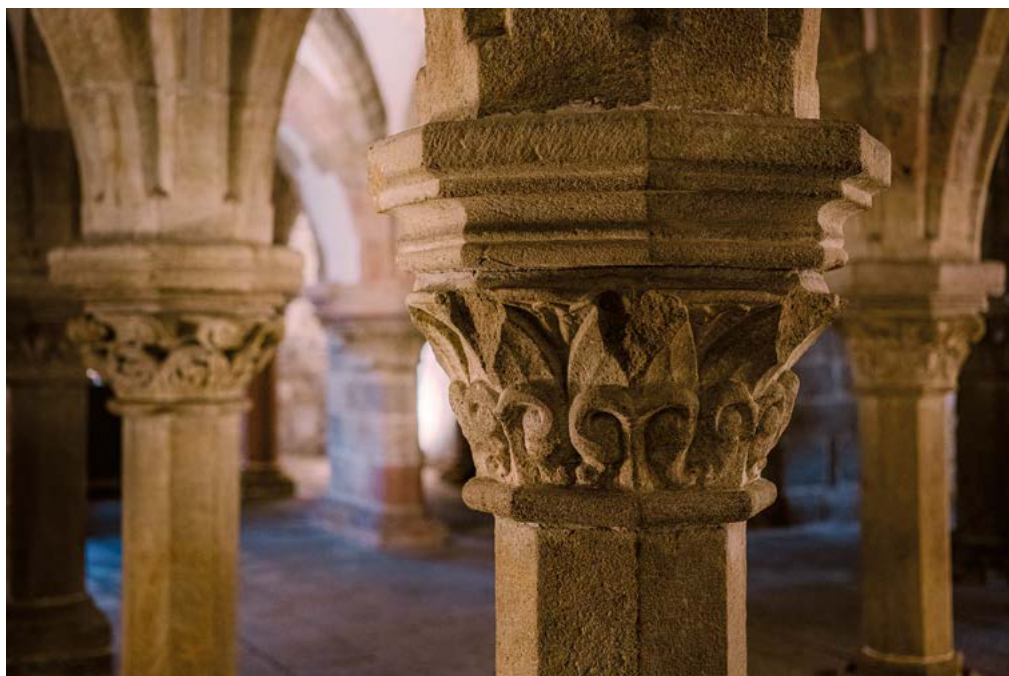
-
- ← Západní průčelí baziliky.
  - ↓ Krypta - Gotická žebrová klenba

Další osud baziliky byl složitý. Stavba byla během staletí mnohokrát poškozena, nejprve v době husitských válek, poté při obléhání města vojsky uherského krále Matyáše Korvína (1468), ale i v dobách pozdějších. Po zániku kláštera (1525) byla bazilika využívána pro světské účely jako pivovar, stáje, zbrojnice nebo sýpka. Roku 1704 proběhlo nové zasvěcení kostela sv. Prokopovi. Dalších výrazných stavebních úprav se bazilika dočkala v době baroka. V letech 1725–1731 byly na poničené bazilice provedeny barokní úpravy Františkem Maximiliánem Kaňkou (1674–1766).

Dnešní konečnou podobu pak bazilika získala při úpravách v letech 1924–1935, na které dohlížel architekt Kamil Hilbert. Při příchodu k bazilice nás nejprve upoutá vstupní portál zdobený rostlinnými a geometrickými motivy, uzavřený ve čtvercové předsíni. Tři k předsíni přiléhající stěny jsou tvořeny každá dvěma arkádami. Nad nimi najdeme sdružená románská okna, celý prostor pak nechali stavitelé zaklenout sedmidílnou křížovou klenbou. Za portálem se již nachází samotný kostel, impozantní trojlodní bazilika bez příčné lodi vystavěná ze žulových kvádrů. Žula byla použita v převážné míře rovněž při tvorbě architektonických článků výzdoby, jen menší část výzdoby je provedena z pískovce. Hlavní loď byla staviteli oddělena od lodí bočních šesti lomenými arkádami na pilířích. Nad arkádami se původně nalézala románská okna. Při pozdějších úpravách byla některá z nich zazděna a nahrazena úzkými, o něco výše

- Bazilika sv. Prokopa vstupní portál.
- ↓ Detail výzdoby hlavice sloupu v kryptě.

položenými vysokými okny. Původní klenba se v západní části hlavní lodi nedochovala. V severní boční lodi se nachází kaple zvaná opatská, zakončená apsidou. Výzdobu kaple tvoří raně gotické nástěnné malby, které překrývaly architektonické prvky. Takto byl zřejmě kdysi vymalován celý prostor kostela. V jižní boční lodi nalézáme tzv. procesní portál. Ten sloužil jako vstup pro mnichy, kteří přicházeli z uzavřených obytných budov kláštera, tzv. klauzury. Západní část baziliky nejvíce poznamenaly pozdější stavební úpravy. Nalézáme zde tribunu hudebního kůru, která byla od hlavní lodi oddělena třemi barokně gotickými arkádami od F. M. Kaňky. Západní průčelí pak ukončují dvě barokní věže spojené štítem. Ve východní části kostela nejvíce upoutá pětiboký závěr (apsida) s třemi kruhovými okny. Prostřední růžicové románské okno je provázeno dvěma bočními s novogotickou plamencovou kružbou. Nízký románský ochoz nad okny nesou mohutné arkády. Samotný ochoz bývá označován jako trpasličí galerie.

Zajímavá je i na našem území neobvyklá osmiboká klenba použitá k zaklenutí závěru baziliky. Výzdobu doplňuje ještě lichá arkáda ze třiatřiceti sloupků, vinoucí se podél celé zdi. Východní část kostela určenou mnichům oddělovala od části západní, určené laické veřejnosti, vysoká přepážka, tzv. lektorium. Pod kostelem se v jeho východní části nalézá krypta, jejíž trojlodní střední část je zaklenuta křížovými žebrovými klenbami. Na východě na toto trojlodí navazuje trojlodní část závěrová. Na severní a jižní straně ke střední části krypty přiléhají krátké boční lodi, které jsou na východě zakončeny apsidami. Krypta po dostavbě celého kostela sloužila jako opatská hrobka.

← Pohled od východu na pětibokou apsidu s kruhovými okny a trpasličí galerií.
↓ Značení kamenů.

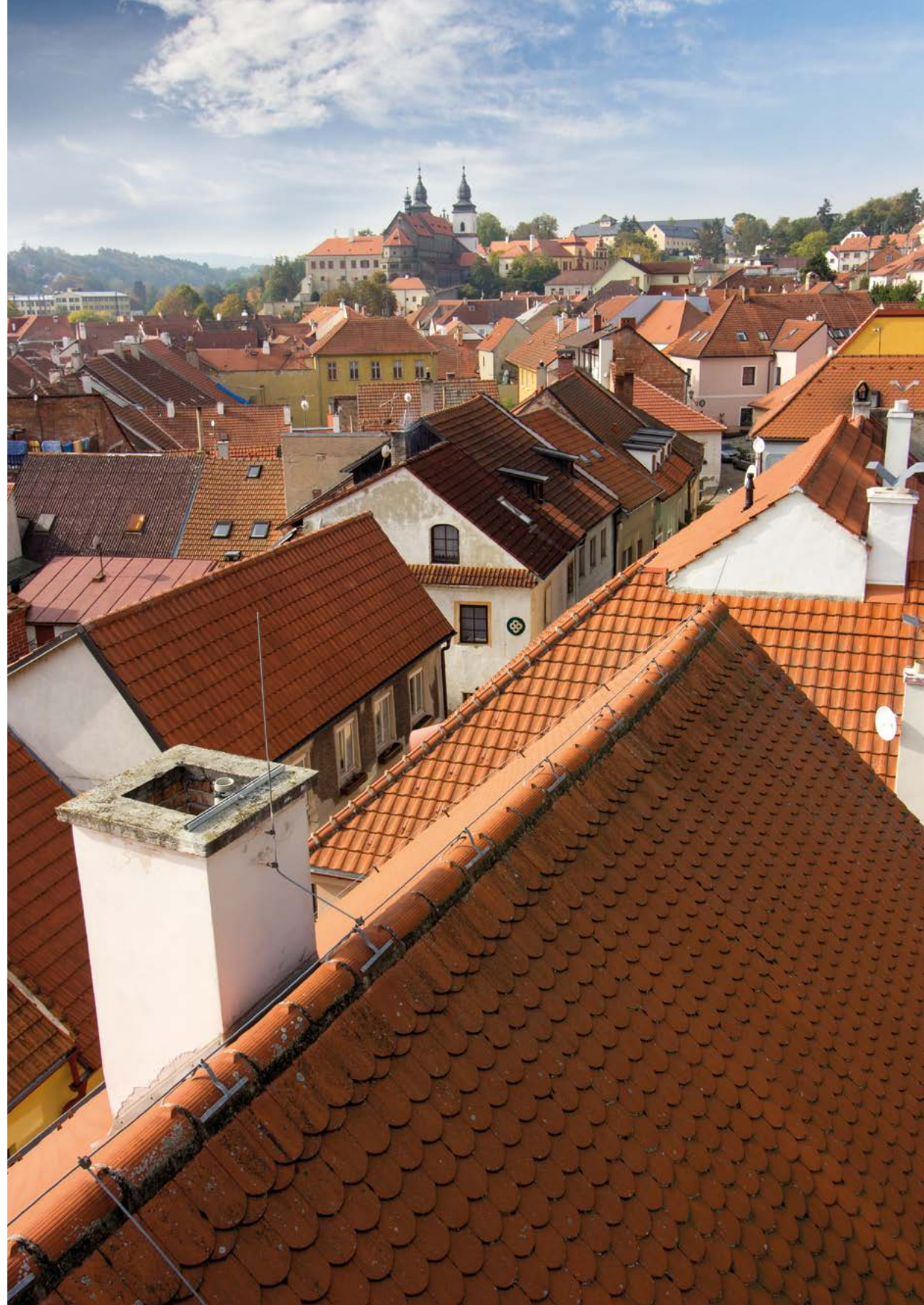
Zámek,
klášter

Zámek, klášter

Budovy kláštera vznikaly postupně od jeho založení roku 1101. Nejprve měly podobu spíše dřevěných staveb. Ty byly v průběhu času nahrazovány kamennými budovami. K nejrozsáhlejší přestavbě, při které byl klášter opevněn a stal se téměř nedobytným, došlo ve 30. – 70. letech 13. století. Všechny klášterní budovy až na kostel byly po zániku kláštera včleněny do budovaného zámku. Na zámek byly přestavěny především budovy klauzury přiléhající k jižnímu boku baziliky. Zde se nalézala společná ložnice mnichů (dormitář), písařská dílna (skriptorium), jídelna (refektář), kapitulní síň a šatna (vestiarium). Součástí uzavřených klášterních budov byly také kuchyně, pekárna, pivovar, sklad potravin a nápojů a patrně také vězení. Tyto budovy uzavíraly tzv. rajský dvůr, dnešní vnitřní nádvoří zámku. Zde zřejmě mohla být studna nebo pramen. Uzavřeny od vnějšího světa bývaly také hřbitov a studna, které se se nalézaly v místech před závěrem baziliky. Mimo klauzuru stálo severním směrem sídlo opata, příbytek noviců, obydlí pro staré a nemocné mnichy (infirmarium) a mohl zde stát i dům purkrabího. Na nejzápadnějším místě areálu bylo obydlí čeledi a hospodářské stavby.

- Pohled na zámecký areál přes židovskou čtvrť.
↓ Zámecký areál - kašna.

Po přeměně klášterních budov na zámek sloužily budovy dál původnímu účelu. Vznikl zde panský dvůr. Ke konečné přeměně budov na renesanční zámek došlo za držby jednoho z nejvýznamnějších majitelů třebíčského panství, Smila Osovského z Doubravice. Tento podporovatel Jednoty bratrské nechal především o jedno patro zvýšit budovu bývalé klášterní klauzury. Nově došlo k přístavbě jihozápadního křídla zámku, kam byly také umístěny obytné prostory. Nejspíše za Smilovy vlády došlo též ke zřízení nového vchodu do zámku ze severní strany. Z časů vlády Osovských z Doubravice se dochovaly kamenné náhrobky, které jsou dnes součástí klášterní expozice v Muzeu Vysočiny. První dva - Buriana Osovského z Doubravice a jeho ženy Elišky Bítovské z Lichtenburka - vytvořil Mikuláš Krk, kamenický mistr z Třebíče.

- ← Letecký pohled na zámecký areál a baziliku sv. Prokopa.
- ↓ Náhrobní kameny Buriana Osovského a jeho manželky Elišky Bítovské z Lichtenburka.

- ↑ Vstupní původně renesanční brána s věží.
- ↑ Kamenný sál zámku.
- Barokní Pieta na mostku při vstupu do zámku.

Zbylé dva - Smila Osovského z Doubravice a jeho první manželky - zhotovil neznámý kameník. K dalším stavebním zásahům došlo až v době, kdy panství vlastnili páni z Valdštejna.

S barokní přestavbou začal František Augustin z Valdštejna (1666–1684). Stavební práce a úpravy trvaly až do 20. let 18. století. K hlavním změnám patřilo zbudování obdélníkového sálu s mramorovou podlahou v prvním patře západního křídla. Sál byl v témže století doplněn rokokovou výmalbou v podobě erbů majitelů panství a jejich příbuzných. Zámku se nevyhnuly ani novorenesanční přestavby, které jsou patrné na vstupní hranolové věži. K dalším úpravám a opravám pak došlo ve 30. – 40. letech 20. století. V této době byly opraveny fasády zámku.

V roce 1944 pak zámek získal svoji dnešní podobu nanesením sgrafitové rustiky na fasádu pozdně gotické brány. Poté, co bylo panství Valdštejnů-Vartenberků po druhé světové válce zkonfiskováno, našlo na zámku prostory městské muzeum, dnešní Muzeum Vysočiny Třebíč.

← Letecký pohled na zámek a baziliku sv. Prokopa.

↘ Pískovcový reliéf s motivem valdštejského erbu a figurami lvů nad hlavní vstupní bránou.

Muzeum Vysočiny

Historie dnešního Muzea Vysočiny se začala psát v roce 1894, kdy na Třebíčsku probíhalo shromažďování sbírkových předmětů pro národopisnou výstavu konanou o rok později v Praze. V roce 1898 vznikl z podnětu profesora Františka Doležala Muzejní spolek Třebíče, který se nezaměřoval jen na shromažďování předmětů, ale také na jejich zpřístupnění veřejnosti. Později muzeum převzalo i sbírku zaniklého Průmyslového musea pro jihozápadní část Markrabství Moravského v Třebíči, založeného roku 1903. Muzeum nemělo stálé zázemí, pět let sídlilo v bývalém chudobinci v ul. Sirotčí, pak bylo přesunuto do domu na Karlově náměstí, kde zůstalo až do druhé světové války, kdy vznikla potřeba dům vyklidit. Poté byly sbírkové předměty zabaleny, uloženy do beden a dovezeny na již zkonfiskovaný zámek. V té době se muzejní sbírka rozšířila také o mobiliář zámku a zabavený majetek židovských a vystěhovalých německých rodin. V roce 1953 předalo město správu muzea okresnímu národnímu výboru, a stalo se tak jeho zařízením. V roce 1956 vzniklo Západomoravské muzeum, které od roku 2003 nese název Muzeum Vysočiny Třebíč.

- ↑ Klášterní expozice Svět portálů a bran.
- Muzejní expozice „Lidé. Místa. Osudy“.
- ↓ Expozice Svět neživé přírody.

Během roku 2010 se sbírkový fond muzea přestěhoval do zrekonstruované budovy bývalého středního odborného učiliště na Kosmákově ulici. V těchto prostorách jsou kromě depozitárních prostor muzea umístěny i kanceláře pro odborné pracovníky a rovněž studijní a knihovní prostory. V letech 2011–2013 prošla modernizací budova třebíčského zámku, v rámci níž byly vytvořeny čtyři nové expozice.

První je mineralogická expozice Svět neživé přírody, která představuje sbírku mineralogickou, petrografickou a soubor tektitů, především unikátní soubor moravských vltavinů. V klášterní expozici Svět portálů a bran se v autentickém prostoru původního benediktinského kláštera návštěvník seznámí s dějinami církevních řádů v Třebíči, krásou klášterní architektury i s pohnutými osudy duchovních ve 20. století.

Muzejní expozice Lidé. Místa. Osudy návštěvníkům vypráví příběhy lidí i míst Třebíčska napříč stoletími v souvislostech lidských činností, jako je Člověk vzývající - objevující - tvořící - bojující - pracující, ale i Člověk a příroda. Vystaveny jsou nejcennější sbírkové předměty uměleckohistorické, etnografické včetně betlémů, botanické i zoologické.

- ← Muzejní expozice Lidé. Místa. Osudy. - sbírka betlémů.
 ↓ Muzejní expozice Lidé. Místa. Osudy.

- 1 Tištený betlém postavený v láhvi,
J. Procházka, 1884
Printed nativity scene placed inside a bottle,
J. Procházka, 1884
- 2 Skříňkový betlém,
František Hartmann, 1. polovina 19. století
Cabinet nativity scene,
František Hartmann, 1st half of the 19th century
- 3 Ukázka vzniku malované
betlémové figurky
*Demonstration of how a
scene figure is made*
- 4 Hrad z betlémové figurky
František Hartmann, 1. polovina 19. století

Poslední je zámecká expozice Valdštejnové na Třebíči, přinášející návštěvníkům zámecké instalace se zaměřením na přítomnost rodu Valdštejnů v Třebíči, a to především na přelomu 19. a 20. století. V rámci této trasy je představena i část sbírky dýmek. V prostorách muzea se nachází také galerie Tympanon, otevřená v roce 2017. První výstava byla věnována obrazům a ilustracím třebíčského rodáka, malíře a ilustrátora Josefa Kremláčka k jeho nedožitým osmdesátinám.

Součástí Muzea Vysočiny je také Centrum tradiční lidové kultury, které sídlí ve Šmeralově domě v části Třebíče zvané Nové Dvory. Jeho posláním a úkolem je seznamovat širokou veřejnost s bohatými lidovými tradicemi a jedinečnou kulturou na obou stranách česko-rakouské hranice formou edukačních programů, výtvarných dílen, řemeslných jarmarků, přehlídek lidových muzik, workshopů k lidové stravě, přednášek a dalších forem prezentace. Centrum bylo otevřeno v roce 2019.

→ Sběrka dýmek.

↓ Zámecká expozice Valdštejnové na Třebíči – znak a pečeť.

Ledovna a zámecký příkop

Severní příkop byl součástí fortifikačního systému třebíčského kláštera. Voda se do něj přiváděla z nedalekého rybníku Kuchyňka a dnes již neexistujícího rybníka Obůrky. Příkop postupem času pozbyl svého původního účelu. Díky úpravám, provedeným v roce 2016, byl zpřístupněn veřejnosti. V příkopu se nachází také bludiště. Přírodní labyrint z keřů tisu zde vysázeli třebíčští skauti a sokolové již v roce 2009 u příležitosti Dne stromů. V západní části příkopu je vchod do zámecké ledovny. V této podzemní prostoře s valenou klenbou a podlahou vydlážděnou říčními oblázky se uchovával přírodní led a maso pro zámeckou kuchyni. Materiál těžili ledaři na řece Jihlavě a v okolních rybnících. Jeden čas byla užívána také jako střelnice lidových milicí. V současné době slouží ledovna jako lapidárium kamenných artefaktů objevených v okolí baziliky.

← Zámecký příkop.
↓ Ledovna.

Bylinková zahrádka

Mniši v kláštrech odpradáвна pěstovali a užívali byliny. Především u benediktnů, řídících se heslem Ora et labora, bylo pěstování rostlin, výroba léčivých preparátů a sepisování jejich léčivých účinků nedílnou součástí činnosti kláštera. V roce 2008 byla v blízkosti baziliky sv. Prokopa tradice pěstování bylin obnovena. Na 325 m² bylo vysázeno 159 druhů rostlin, z nichž 71 % zastupují rostliny vyskytující se na Třebíčsku a 27 % rostliny tradiční čínské medicíny.

→ Bylinková zahrádka.

↓ Bylinková zahrádka - výhled z trpasličí galerie.

Předzámčí

V severní části areálu zámku, dnes nazývané Předzámčí, se můžeme vrátit zpět do minulosti. Nachází se zde dvě expozice: Cesty časem a Zmizelá Třebíč.

Interaktivní expozicí Cesty časem provázejí dvě kreslené, historicky doložené postavy měšťanů: kupec Francesco Calligardi a kronikář Jan Suchenius. Spolu s nimi návštěvníci nahlédnou pod pokličku mistrům středověkého stavitelství, zjistí, jak se stavěla bazilika, jak vznikalo a rozvíjelo se město, a objeví také krásu starých řemesel. Kromě klasických prohlídek se zde konají lektorské programy pro školní skupiny, výtvarné dílny a tematická odpoledne.

-
- ← Interaktivní expozice Cesty časem.
  - ↓ Objekt předzámčí a zámecký příkop.

Zmizelá Třebíč

Archeologická expozice vytvořená z nálezů z 12. a 13. století přibližuje život lidí ve středověké Třebíči. Exponáty, objevené při rekonstrukci Karlova náměstí (2020–2022), jsou doplněny modelem městského opevnění a animovaným filmem o dějinách města. Současně s expozicí vznikla kniha nesoucí stejný název, která odhaluje průběh i účel záchranného archeologického výzkumu. Zachycuje cenné poznatky o běžném životě lidí, zvířat a o podobě krajiny.

- Expozice Zmizelá Třebíč.
- ↓ Expozice Zmizelá Třebíč.

Židovská čtvrť
a židovský hřbitov

Židovská čtvrť

Židé sídlili v blízkosti benediktinského kláštera již ve středověku. Písemně je zde poprvé doložena jejich přítomnost k roku 1338. Následující písemná informace o třebíčských Židech se vztahuje k období před rokem 1410.

S židovskými rodinami se můžeme v pramenech konce 16. století setkat např. na Stařečce či v Podklášteří. Právě v bývalé služebné vsi kláštera - v Podklášteří - se postupně začalo formovat židovské město. K ustanovení ghetta došlo však až v roce 1723. V tomto roce tehdejší majitel třebíčského panství, Jan Josef z Valdštejna, přikázal posledním křesťanským obyvatelům Podklášteří prodat majetky Židům usazeným mezi křesťany na Podklášteří.

O čtyři roky později byly také vypracovány plány na výstavbu separačních zdí. Vedle nařízení vrchnosti však územní rozvoj židovského ghetta určovaly také přírodní podmínky. Židovské osídlení mělo své centrum na dnešním Tichém náměstí a rozprostíralo se rovněž severně nad ním. Další zástavba pak byla podél toku řeky Jihlavy, která tvořila přirozenou hranici ghetta. Ze severu omezoval zástavbu skalní masiv Hrádku. Západní okraj byl vymezen křesťanskými domy podél cesty k zámku.

→ Židovská čtvrť – ulice Blahoslavova.

↓ Pohled z lávky přes řeku Jihlavu na židovskou čtvrť a baziliku.

Židovská čtvrť Přední synagoga

Přední (Stará) synagoga se nachází na západním okraji bývalého ghetta. Byla vystavěna pravděpodobně v letech 1639–1642. Největší stavební zásahy proběhly po požáru, ke kterému došlo v roce 1857. V roce následujícím prošla budova synagogy novogotickou přestavbou. V témže roce byl také přemístěn původní vchod z jižní strany na západ. Z roku 1859 pochází dochovaný plán synagogy, podle kterého v ní bylo téměř 200 sedadel - 114 v mužské a 80 v ženské části. Od počátku 50. let 20. století slouží budova Přední synagogy Církvi československé husitské.

- ← Přední synagoga od jihu se vstupem na ženskou galerii.
- ↓ Celkový pohled na současnou novogotickou podobu synagogy.

Židovská čtvrť

Zadní synagoga

Zadní (Nová) synagoga byla postavena kolem roku 1669. Budova vykazuje řadu renesančních prvků (půdorys, vnější opěrný pilíř, kamenný vstupní portál, tvar oken). V třebíčské architektuře však renesanční prvky převládaly ještě hluboko do 17. století. Zvětšující se počet členů třebíčské židovské obce si vynutil stavbu další synagogy. Na konci 17. století se židovská obec snažila budovu synagogy rozšířit. Ačkoliv k tomuto kroku již získala souhlas olomoucké biskupské konzistoře, narazila na zamítavé stanovisko vrchnosti. Ta dokonce přikázala synagogu zbourat.

K demolici sice nakonec nedošlo, byla stržena jen střecha, budova ale velmi chátrala. Roku 1705 se obci konečně podařilo získat od nové vrchnosti povolení stavbu zastřešit a využívat k bohoslužbám, rozšíření synagogy však bylo opět zamítnuto.

→ Pohled na Zadní synagogu.

↓ Zadní synagoga a vchod do turistického informačního centra.

V letech 1705–1707 byla tedy stavba opravena a interiér vyzdoben jednou z nejkrásnějších barokních výmalb na Moravě. Vedle názvu Zadní či Nová synagoga se v pramenech objevují pro označení této modlitebny také výrazy Nová škola, Vysoká synagoga či Horní modlitebna.

Na ženské galerii synagogy je umístěna expozice s židovskou tematikou a unikátní model židovské čtvrti od Stanislava Vršky v měřítku 1:100, zachycující stav čtvrti k roku 1850.

← Výmalba interiéru Zadní synagogy.

↓ Výmalba interiéru – liturgické texty, biblické texty a výroky rabinů.

Židovská čtvrť Pamětní síň Antonína Kaliny

Pamětní síň Antonína Kaliny a expozice Děti Antonína Kaliny byla v židovské čtvrti poblíž Zadní synagogy slavnostně otevřena 17. února 2017, v den 115. výročí Kalinova narození. O dva roky později, 21. února 2019, došlo k jejímu rozšíření o část nazvanou Děti Antonína Kaliny. Expozice se kromě Antonína Kaliny věnuje osudům několika výjimečných osobností – fotografa a historika Naftali Fürsta, spisovatele a nositele Nobelovy ceny za literaturu Imreho Kertéze, básníka, spisovatele a dramatika Pavla Kohna, židovského aktivisty Israele Laszlo Lazara, filmaře Alexe Moskovice, fyzika Felixe Weinberga a spisovatele a nositele Nobelovy ceny za mír Elieho Wiesela. Zasloužená pozornost je věnována i Kalinovu celoživotnímu příteli, lékaři a humanistovi Jindřichu Flusserovi, který se na záchraně chlapců v Buchenwaldu aktivně a významně podílel. Nedílnou součástí expozice je Strom života, unikátní umělecká kovářská a pasířská práce mistrů a studentů třebičské Střední průmyslové školy, jehož lístky nesou vytepaná jména Kalinou zachráněných dětí.

- Antonín Kalina - Strom života.
- ↓ Ocenění Spravedlivý mezi národy.

Židovská čtvrť Dům Seligmanna Bauera

Dům Seligmanna Bauera (Blahoslavova 77). V sousedství Zadní synagogy byl před rokem 1798 vystavěn dům, který byl po rozsáhlé rekonstrukci upraven na židovské muzeum, dnes známé jako Dům Seligmanna Bauera. Majitelé tohoto útulného domku byli vždy zavázáni umožňovat židovským ženám vstup do Zadní synagogy, respektive do její ženské galerie. Dům Seligmanna Bauera, stojící vedle Zadní synagogy, představuje jedinečnou expozici bydlení židovské rodiny v meziválečném období. V přízemí domu se nachází hokynářství, v patře kuchyň a ložnice, v přístavku na dvoře pak expozice řeznictví. Podkroví objektu je upraveno na přednáškový sál.

-
- ← Expozice Seligmanna Bauera.
  - ↓ Dům Seligmanna Bauera.

Židovská čtvrť Židovský obecní dům

Židovský obecní dům - radnice (L. Pokorného č. 8) - byl postaven pravděpodobně po roce 1660. Do té doby sloužily židovské obci pro setkávání postupně dva sousední domy. Dnešní podobu však radnice získala až po výrazných stavebních úpravách z roku 1899. Vedle místa setkání představitelů obce sloužila jedna místnost této budovy také jako archiv. Nalézaly se v něm však rovněž kupecké krámy, studna a ženská rituální lázeň (mikve). Radnice představovala nejdražší dům v židovském ghettu. Jeho cena byla vyšší než u obou synagog.

Dům se štítem

Dům se štítem pochází patrně z dvacátých let 20. století a stojí na místě bývalých židovských krámů.

- Židovský obecní dům.
- ↓ Detail prvku fasády domu v židovské čtvrti.

Židovská čtvrť

Rabínův dům

Rabínův dům (Tiché náměstí č. 4) patřil k nejstarším v židovské zástavbě. Vznikl patrně v letech 1613–1621. Jeho původní využití nemělo s přibýtkem pro rabína nic společného. Nacházely se v něm v přízemí dva kupecké krámy, v patře jsou pak doloženy světnice, komora a kuchyně. Jelikož rabíni nesměli ve středověku za svou duchovní a vzdělávací činnost přijímat žádnou odměnu, vykonávali nejrůznější povolání. Proto pro ně také obec nepotřebovala samostatný dům. Nejstarším známým třebečským rabínem byl Aron Nepole. Teprve na konci 17. století se situace změnila a židovská obec se začala starat o ubytování svých rabínů. Představu o podobě rabínského domu máme na základě pozemkové knihy z roku 1850. Dům byl patrový, po obou stranách vchodu, který byl umístěn uprostřed přízemí, se nalézaly dva krámy. Z předsíně se dalo projít chodbou na malý dvorek, na kterém bychom v té době našli záchod. Z předsíně se také po schodech dostal návštěvník do síně v patře.

Dům č. p. 73

Dům čp. 73 byl pravděpodobně původně barokní a skládal se ze dvou částí.

-
- ← Rabínův dům.
  - ↓ Dům č. p. 73.

Židovská čtvrť Židovská škola

Židovská škola – cheder (Subakova č. 43/3) - také původně neměla speciální dům. Výuka probíhala ve starších obdobích v soukromých domech. Tento objekt, ačkoliv patří k nejstarší zástavbě ghetta, byl pro potřeby školy pronajat židovskou obcí až na počátku 18. století. Škole vlastně sloužila jen část domu - světnice o velikosti zhruba šedesáti metrů čtverečních, do které se chodilo po schodech přes předsíň společnou pro všechny majitele, a také další světnice o velikosti 22 m² a jedna komora. V roce 1993 proběhla rekonstrukce tohoto domu a budova byla přeměněna na výstavní síň.

Subakova koželužna

Subakova kožežlužna. Budovy kožežlužny vznikaly postupně v 18. a 19. století, i když původní domy pocházejí většinou již ze století sedmáctého. Základ kožežlužny tvořila nevelká dílna na činění kůží, jejímiž majiteli byli členové rodiny Subakových. Činění kůží bývalo ostatně obvyklým řemeslem židů v Třebíči, a to již od 17. století. Subakovi v místech pozdější továrny budovali nejprve menší kožežlužské dílny, postupem času zde vznikla jednotná továrna. Subakova kožežlužna patřila k významným továrnám nejen v Třebíči, ale také v rámci habsburské monarchie. Za J. H. Subaka získala továrna roku 1871 privilegium a směla mít na svém štítě císařský znak. O rok později zde začal pracovat parní stroj a roku 1878 se firma účastnila dokonce světové výstavy v Paříži. Tovární budovy ležící na východním konci židovské čtvrti byly v 90. letech 20. století přeměněny na depozitář Moravského zemského archivu a byty.

→ Subakova kožežlužna.
↓ Židovská škola.

Židovská čtvrt Dům Abrahama Nováčka

Dům Abrahama Nováčka (L. Pokorného 2) - jako u dalších třebíčských židovských domů, také v tomto domě ležícím u vstupu do ghetta se nachází renesanční jádro. Loubí domu je oproti jiným stavbám nesené třemi kamennými sloupy. Dům tvořil tzv. Židovskou bránu a vedla jím úzká zaklenutá ulička s průchodem do ghetta. Pokud se tento vstup opatřil dveřmi či bránou, dal se vstup do čtvrti v tomto místě uzavřít. I tak ale zůstal přístup do ghetta otevřen přímo přes Blahoslavovu ulici.

Dům Samuela Ryšavého

Dům Samuela Ryšavého (L. Pokorného 25) je zajímavý především barokním jádrem, klasicistní fasádou a klenbami. Za zhlédnutí rovněž stojí balkon na sedmi kamenných krakorcích nad Stinnou uličkou. Dalším prvkem jsou do dnešní doby zachované drážky v ostění portálu. Do nich se při povodních zasazovala prkna, která měla zabránit pronikání nečistot do domu. V polovině 19. století dům sestával ze tří částí. Vedle společné před síně se zde nacházelo sedm pokojů, tři kuchyně, dva zděné záchody, dvě komory a dva krámy. Ve 20. století zde žil Leopold Pokorný. Ten bojoval jako interbrigadista v občanské válce ve Španělsku, kde roku 1937 padl.

-
- ← Dům Abrahama Nováčka.
  - ↓ Dům Samuela Ryšavého.

Židovská čtvrť

Dům Josefa Sklenáře

Dům Josefa Sklenáře (L. Pokorného 5) je budova s renesančním jádrem, klenbami a opěrným pilířem. Jedná se o jeden z nejstarších renesančních domů v židovské čtvrti. Zajímavým prvkem židovské výstavby je zde patrné jednosloupkové rohové loubí. Jako u většiny židovských domů, také zde přízemí sloužilo jako obchod či řemeslnická dílna. Obytné místnosti se nalézaly v patře. Rovněž tento dům byl rozdělen na několik domovních dílů.

Dům Jakoba Koplá

Dům Jakoba Koplá (Blahoslavova 10), nazývaný též Koplůvský, stojí zčásti v Horní židovské ulici, zčásti na malém náměstíčku u Přední (Staré) synagogy. Jedná se o tzv. kondominium, tj. reálné rozdělení domu na několik dílových vlastníků, a to horizontálně i vertikálně (popisná čísla jsou pak dělena na a, b, c či více). Koplův dům byl rozdělen na sedm dílů, má renesančně barokní jádro a dochovanou pavlač.

→ Dům Josefa Sklenáře.

↓ Dům Jakoba Koplá.

Židovská čtvrť

Dům č. p. 85

Dům č. p. 85 (Blahoslavova 23) - Tato budova sloužila židovské obci jako chudobinec. Samotný dům má barokní jádro a je jedním z nejsložitějších stavebních útvarů v třebíčské židovské čtvrti. Dům se v pramenech objevuje již v 17. století a podle těchto záznamů je zřejmé, že stavba byla rozdělena na dvě části. Roku 1724 byl objekt přistavěn a rozdělen na pět samostatných dílů. Ještě v roce 1850 byl dům v soukromých rukou, někdy po tomto roce se změnil na chudobinec. Roku 1908 nechala obec chudobinec nově zastřešit. Původní areál byl rozšířen a tvořilo jej několik domků přiléhajících ke Skalní ulici.

Dům č. p. 108

Dům č. p. 108 (Pomezni 23) sloužil jako nemocnice. V roce 1851 zadala výstavbu domu židovská obec. V domě bylo místo pro 24 ležících pacientů. Původní špitál mohl v ghettu být snad již od pozdního středověku a jeho úkolem bylo postarat se o nemocné a nemajetné Židy. V pramenech je špitál poprvé doložen roku 1661.

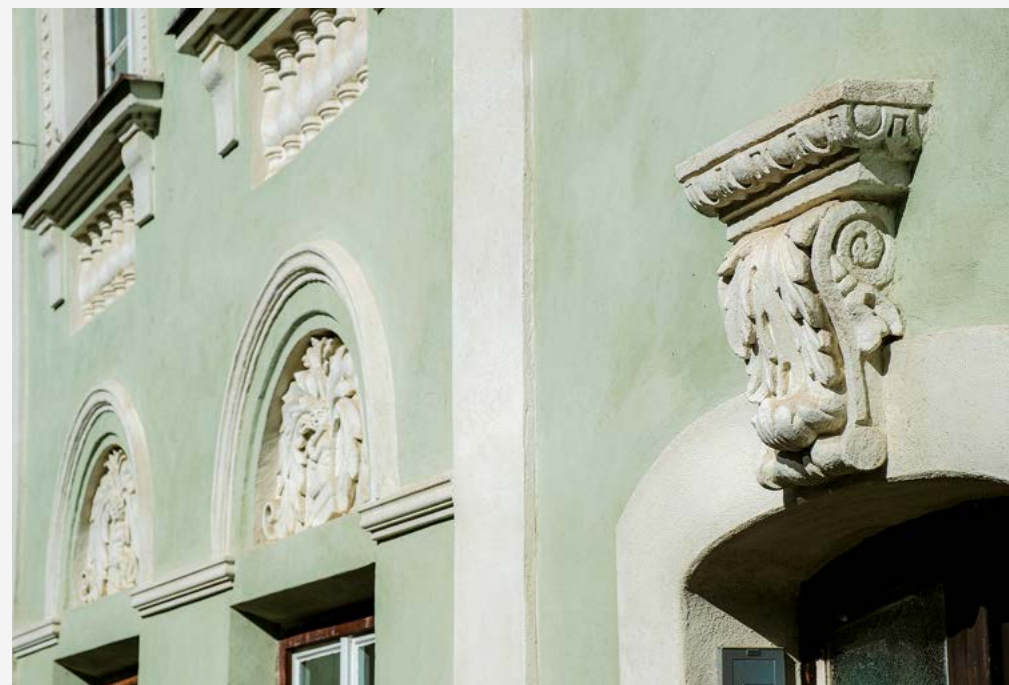
-
- ↓ Dům č.p. 108 – Krankenhaus.
  - ← Dům č.p. 85 – bývalý chudobinec.

- ↑ Židovská čtvrť – dvorek domu Seligmanna Bauera.
- ↑ Židovská čtvrť – Havlíčkovo nábřeží.
- Židovská čtvrť – ulice Leopolda Pokorného.

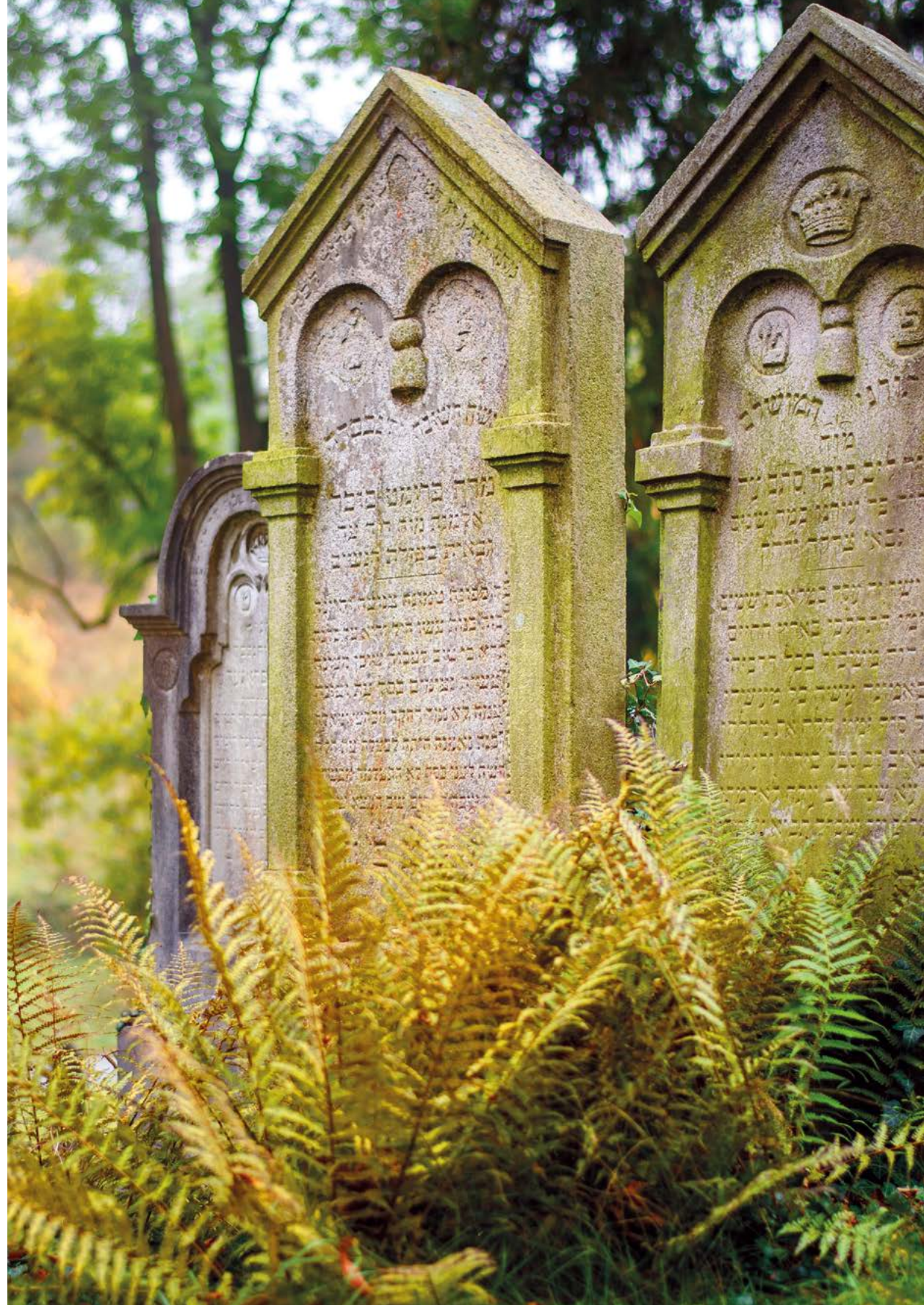
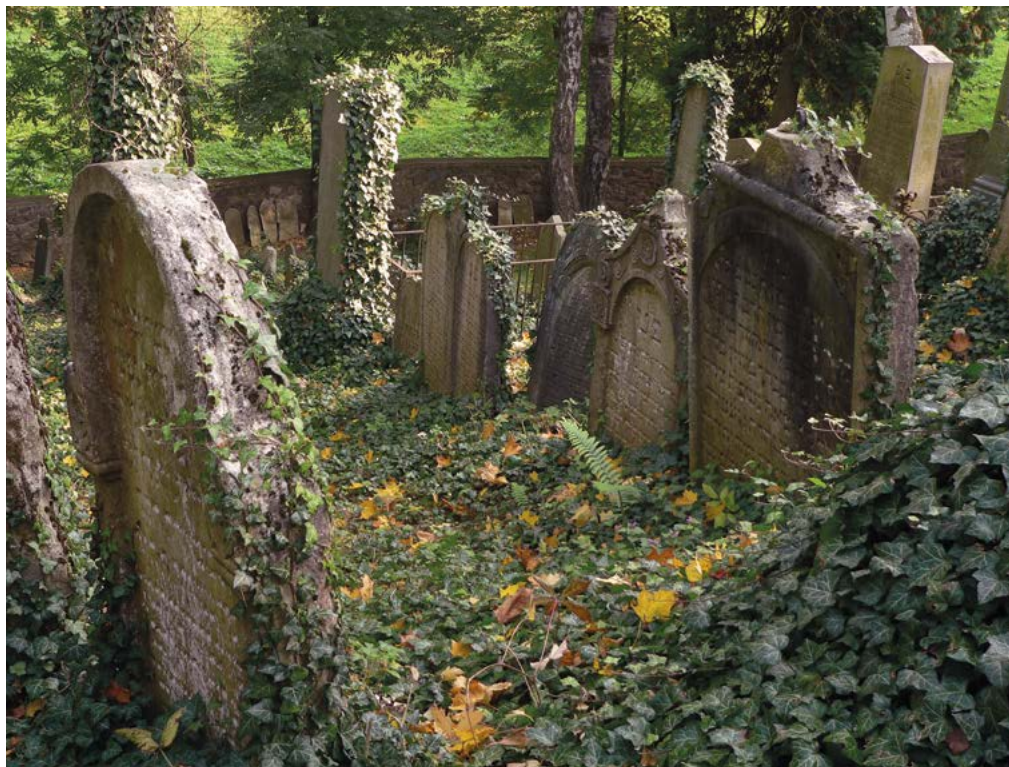

- ↑ Židovská čtvrť – detail fasády domu Samuela Ryšavého.
- ↑ Židovská čtvrť – ulice Blahoslavova.
- ← Židovská čtvrť – ulice Leopolda Pokorného.

Židovský hřbitov

Krátce po svém vzniku si třebíčská židovská obec musela zřídit také vlastní pohřebiště. Původní hřbitov se pravděpodobně nacházel na pozemku poblíž hradební zdi kláštera. Nový hřbitov se nachází asi 400 metrů od židovské čtvrti na severní straně Hrádku. V pramenech se s ním poprvé setkáváme roku 1636. Nejstarší židovský náhrobek však podle dosavadních poznatků pochází již z druhého desetiletí 17. století. První datovaný náhrobek pochází z třicátých let 17. století. Náhrobky ze 17. – 19. století jsou dílem jak židovských, tak křesťanských kameníků. Nápisy (epitafy) bývaly do 19. století pouze hebrejské, později se začínají objevovat dvojazyčné nápisy hebrejsko-německé a poté hebrejsko-české. Na židovských náhrobcích jsou často k vidění plastické reliéfy, které se u nás objevují od 16. století. Reliéfy zobrazují tradiční židovské symboly (Davidova hvězda, dvojice heraldických lvů, koruna jako znak Tóry, vinný hrozen jako znak moudrosti a plodnosti, pokladnička jako znak dobročinnosti apod.), znaky symbolizující osobní či rodové jméno zesnulého (jelen, medvěd, kohout, lev, husa, myš, aj.), jeho povolání (krejčovské nůžky, knihy, lékařské a hudební nástroje), eventuálně rod kohnů (žehnající ruce) či levitů (konvice, hudební nástroj).

- Židovský hřbitov – detail náhrobku.
- ↓ Židovský hřbitov.

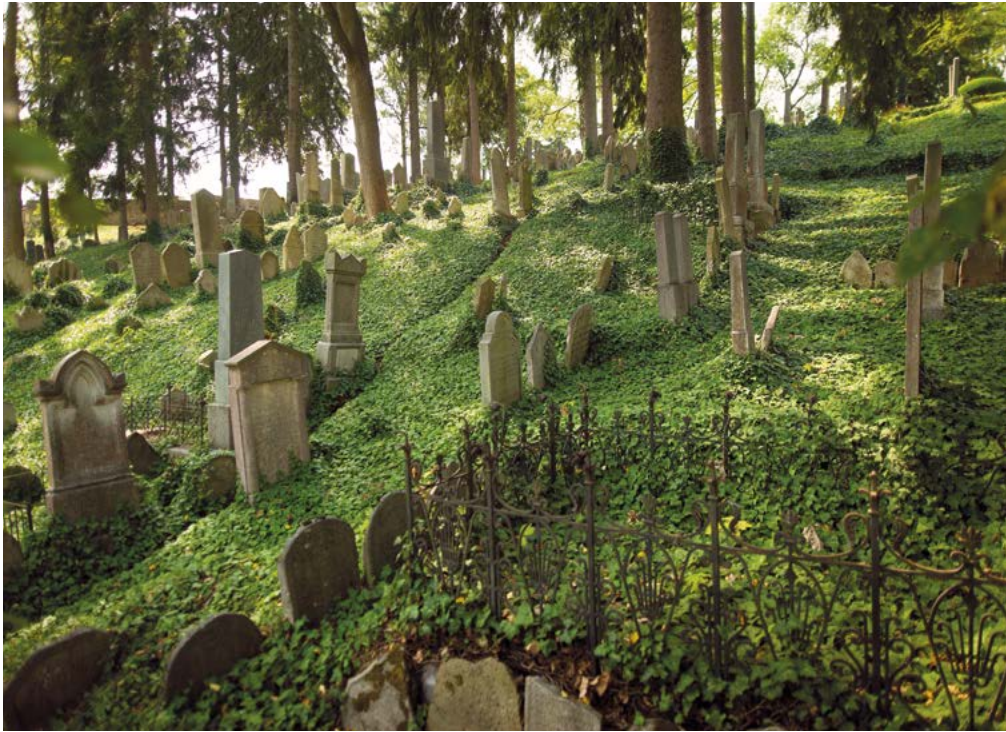

Dnes má hřbitov rozlohu 11 772 m² a patří k největším židovským hřbitovům v České republice. Skládá se ze dvou částí. Starší se nachází na severovýchodě a nalézají se tu samozřejmě nejstarší náhrobky. K nejhodnotnějším patří barokní náhrobky zdobené rustikalizovanými ornamentálními prvky a rostlinnými motivy. Starší náhrobky jsou žulové, mramorové či pískovcové, novodobé náhrobky jsou z černé a světlé žuly a mramoru. Mladší část hřbitova přibyla roku 1888 a můžeme v ní spatřit náhrobky nejvýznamnějších židovských rodin a také památníky obětem 1. světové války a nacistické genocidy. S nedalekou židovskou čtvrtí spojuje hřbitov vozová cesta postavená v roce 1886.

- ← Zdobené porcelánové umyvadlo (kijor) ve výklenku obřadní síně.
- ↓ Vstupní průčelí obřadní síně postavené v roce 1903, jejíž vnitřní výzdoba a vybavení interiéru je téměř intaktně dochováno. Jedná se o jedinou samostatně památkově chráněnou obřadní síň na Moravě.

Kameny zmizelých

Na řadě míst po celém městě je dnes možné najít řadu drobných připomínek třebíčských obětí holocaustu. Patří mezi ně například Kameny zmizelých.

Do života Židů, kteří v Třebíči žili po staletí vedle svých křesťanských sousedů, neblaze zasáhla druhá světová válka. Židovské obyvatelstvo bylo v roce 1942 deportováno do Terezína a následně do vyhlazovacích táborů na východě. Válku přežilo pouze několik osob, a ty už nedokázaly židovskou komunitu znovu obnovit. Zůstala po ní dodnes výjimečně zachovalá židovská čtvrť, která je z urbanistického i historického hlediska evropským unikátem.

Před některými domy třebíčských Židů jsou usazeny tzv. Kameny zmizelých. Jedná se o symbolické dlažební kostky připomínající oběti holocaustu. Kostka nese mosaznou destičku s údaji o zmizelém člověku: jméno, data narození, deportace a úmrtí.

První tři Kameny zmizelých byly v Třebíči položeny v roce 2013, z toho dva v židovské čtvrti, třetí na Karlově náměstí u Černého domu. S pokládáním se pokračovalo v roce 2016, 2018 a 2019. Kvůli koronavirové situaci bylo pokládání roku 2020 přesunuto na rok následující.

Pamětní desky a památníky obětem nacistické perzekuce je možné najít například na židovském hřbitově, v Zadní synagoze a u Přední synagogy v židovské čtvrti, u budovy gymnázia na Masarykově náměstí nebo na Gorazdově náměstí.

→ Kameny zmizelých - Lina a David Wittmannovi.

↓ Kameny zmizelých - Leopold Schwarz.

Naučná stezka Po stopách opatů a rabínů

Tři nejcennější památky propojuje naučná stezka Po stopách opatů a rabínů, poodhalující něco ze života obou náboženských komunit, které po staletí v Třebíči žily v těsném sousedství.

Seznamte se s nejzajímavějšími místy, historií židovských domů, židovskými synagogami i křesťanskou bazilikou. Projděte se s námi v čase, vydejte se napříč staletími, objevujte krásy třebíčských památek UNESCO, sbírejte razítka a získajte odměnu. Brožuru i razítka obdrží zájemci na informačních centrech.

- ← Ulice Blahoslavova se značením naučné stezky Po stopách opatů a rabínů.
- ↓ Kreslená mapa naučné stezky Po stopách opatů a rabínů.

Fortifikační systém města,
městská věž,
Karlovo náměstí,
a měšťanské domy

Fortifikační systém města

Městské hradby představovaly ve středověku jedno z hlavních privilegií a rovněž v pozdějším období byly důležitým znakem města. Právo vystavět hradby představovalo základní výsadu, která odlišovala město od okolních vsí, a Třebíč ji získala v privilegii markraběte Karla (pozdější císař Karel IV.) roku 1335. Samotná výstavba hradeb však představovala dlouhodobou činnost. Nemůžeme se tedy divit, že hradby byly v Třebíči dostavěny až kolem poloviny 14. století. Obranný systém měst nepředstavovaly pouhé hradební zdi, součástí byla též nejrůznější předsunutá opevnění. V Třebíči k nim patřilo předsunuté opevnění na Strážné hoře, na Hrádku a zřejmě také na Polance. Do dnešních dnů se z něj dochovala pouze zbylá část kruhové věže se střílnami na Hrádku. Opevnění na tomto místě mohl také dotvářet příkop a palisáda. V 15. století došlo k několika opravám hradeb, jednak po husitských válkách a pak také po skončení válek Matyáše Korvína a Jiřího z Poděbrad.

- Žulová mohyla byla postavena roku 1924 k příležitosti 500 let výročí smrti Jana Žižky.
↓ Zbytek středověké bašty z předsunutého opevnění města na Hrádku z poloviny 14. století.

Na konci 15. století byly původní hradby opraveny. Součástí opevnění tehdy byly 2 hranolové a dvě válcové věže a 12 hranolových bašt. Do města se vstupovalo třemi branami. Ze západu přicházeli cestující branou Jihlavskou (Klásterskou), z východu Jejkovskou či Brněnskou a z jihu Vídeňskou (zvanou také Znojemská). Jihlavská brána byla odstraněna roku 1868 především kvůli svým malým rozměrům. Začala totiž vadit provozu a dovážení nákladů větších rozměrů. Brána Jejkovská sloužila až do roku 1897/1898, kdy ji město nechalo jako poslední z třebíčských bran zbořit. Rovněž brána Vídeňská byla zbourána, protože již nevyhovovala zvýšenému provozu. Stalo se tak již roku 1840. Součástí městského opevnění tvořil na jižní straně města rovněž příkop. Na severu bylo město chráněno řekou Jihlavou. Bez ochrany nemohla zůstat ani předměstí. Ta byla rovněž opevněna a vcházelo se do nich brankami. Městské brány zanikly v průběhu 19. století, kdy docházelo k rozšiřování města.

← Podvečer nad řekou.

↓ Pohled na městské hradby na obvodu centra města.

Městská věž

Roku 1335 dal markrabě Karel (pozdější král a císař Karel IV.) Třebíči rozsáhlá městská práva a s tím související povinnost obehnat město hradbami. Někdy po tomto roce bylo tedy započato se stavbou věže v sousedství Vídeňské městské brány, jako součástí městského opevňovacího systému. Přesné datum bohužel není známo.

Věž sloužila převážně jako hláska, aby z ní byli občané včas varováni před blížícím se nebezpečím v podobě velké vody, požárů, samozřejmě také vojsk a k vytrubování pravidelných hodin.

Věž původně stála zcela odděleně od kostela sv. Martina a ke spojení obou staveb došlo až v roce 1716 při rozsáhlé stavební úpravě chrámu sv. Martina.

→ Pohled na městskou věž s ciferníkem o průměru 5,5 m.

↓ Ochoz městské věže, který je přístupný veřejnosti, se nachází ve výšce 35 m.

Do věže byla umístěna tzv. Komora vsí obce, do které se v případě nebezpečí shromažďovaly důležité městské dokumenty a cennosti. Měla tak pevnou stropní klenbu, že ani tři padající zvony při velkém požáru r. 1822 ji neprorazily. Vydřela náraz a nepropustila oheň přímo do kostelního kůru k varhanám. Při tomto požáru se ale zřítily celá její část nad ochozem do Hasskovy ulice. Tato část byla opravena až o čtyřicet let později stavebníkem Karlem Herzánem.

V roce 1996 proběhla poslední rekonstrukce věže, kterou prováděl potomek třebíčského stavitele Karla Herzána, Ing. arch. Lubor Herzán, a ochoz byl zpřístupněn veřejnosti.

Celková výška věže od terénu po vrcholek kříže je 75 metrů. Ochoz se nachází ve výšce 35 m. Nad ochozem jsou umístěny největší namontované věžní hodiny v České republice. Průměr ciferníku je 5,5 metru, výška číslic 60 cm. Velká ručička je dlouhá 234 cm, malá ručička 174 cm. Kříž na vrcholu věže je vysoký 4 m. Věž má čtvercový půdorys s rozměry 11,5 x 11,5 m. Ve věži se nachází celkem 162 schodů.

-
- ← Pohled na městskou věž, která byla propojena s kostelem sv. Martina až na začátku 18. století.
  - ↓ Ve zvonici pod bytem jsou umístěny památné zvony. Dva z nich se zachovaly z bývalého bratrského sboru na Jejkově. Třetí, jménem Svatopluk, sloužil ke zvonění jinověrcům.

Karlovo náměstí

Na přelomu 60. a 70. let 13. století bylo vytyčeno tržiště ve stejném rozsahu, jak jej můžete vidět dnes. Stávaly zde tři kašny, napájené vodou z místních rybníků. V roce 1887 byly z hygienických důvodů kašny odstraněny. Karlovo náměstí se svojí rozlohou 2,2 ha, šířkou 60 m a délkou 400 m řadí mezi největší v ČR. Konkrétně připadá celkovou rozlohou na 6. místo, i když některé zdroje uvádějí místo 3. Záleží na tom, jakým způsobem se rozloha porovnává.

- Sousolí Cyrila a Metoděje na Karlově náměstí.
- ↓ Pohled na Karlovo náměstí od Jihlavské brány.

Model města Třebíče

V galerii divadla Pasáž je umístěn model z dílny třebíčského modeláře a patriota Stanislava Vršky, zobrazující podobu města z roku 1835. Model v měřítku 1:100 zabírá bezmála 27 m².

Na Karlově náměstí byla udusaná hlína, v každém domě tu chovali dobytek, mydlářům a koželuhům kvetlo řemeslo a v řece za náměstím plavaly husy.

Jako hlavní zdroj informací o podobě města v roce 1835 použil Stanislav Vrška staré mapy, obrázky a rytiny. Tyto podklady a pečlivá práce umožnily propracovat do detailů i ty nejmenší stavební prvky. Místní patriot zachytil i nejmenší detaily, např. prádlo vlající ve větru, zvířata, povozy, obyvatele města, malíčké vstupní dveře do domů s klikami, květinové záhony i složené hraničky dříví.

← Detail městské věže modelu města z roku 1835.

↓ Detail západní části Karlova náměstí (objekt radnice) modelu města.

Kaiserpanorama

V Malovaném domě na Karlově náměstí se nachází unikátní expozice Kaiserpanorama, předchůdce kinematografu.

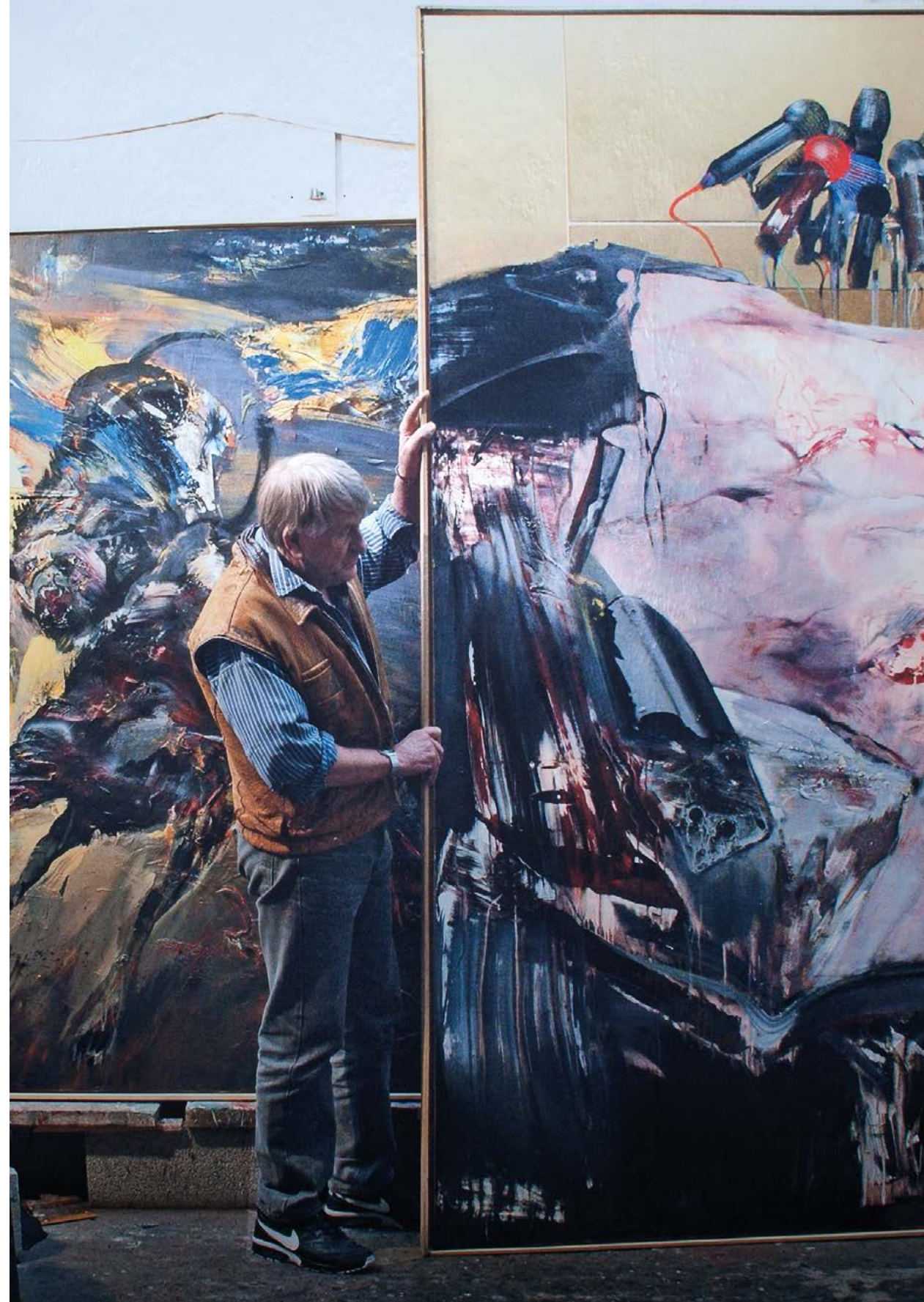
Kaiserpanorama je historický stereoskop, optický přístroj k plastickému a perspektivnímu vidění plochých fotografií. Sloužil pro hromadné předvádění stereoskopických fotografií již na počátku 20. století.

V expozici je k vidění exteriér přístroje sestaveného z poloviny původních desek, uvnitř přístroje je nainstalovaná moderní digitální technologie. Nahlédnutím přes okuláry lze spatřit promítající se fotografie.

Galerie Franta

Stálou expozici vlastního díla darovaného třebičským rodákem Františkem Mertlem, uměleckým jménem FRANTA, tvoří průřez celoživotní autorovou tvorbou. FRANTA se řadí k významným českým umělcům, kteří si vydobyli výjimečnou pozici na mezinárodní scéně.

- Mistr Franta.
- ↓ Kaiserpanorama.

Malíř, sochař, grafik, a hlavně výjimečný člověk František Mertl se narodil v Třebíči. Malování ho lákalo natolik, že se přihlásil na Vyšší školu uměleckého průmyslu v Brně a ve studiu pokračoval na pražské Akademii výtvarných umění v ateliéru profesora Miloslava Holého. Jeho život zásadně změnil studijní pobyt na akademii v Perugii v roce 1956, kde se seznámil s italským renesančním uměním, se svobodným světem a kde poznal studentku italštiny a dějin umění Jacqueline, svou budoucí manželku. V roce 1958 odešel Franta za Jacqueline do francouzské Nice a v jižní Francii se usadil.

Ve svých obrazech a sochách reaguje na znepokojující události ve světě a napětí projevující se v dnešní společnosti, protestuje proti slepému násilí, lidské krutosti, ničení a odcizení se harmonií a klidu, jež se naopak snaží nalézt a ukázat.

Díla umístěná v Expozici FRANTA ve dvoře Národního domu na Karlově náměstí jsou symbolickým návratem autora do svého rodného města. Expozice Frantových děl je určena současným i budoucím generacím obyvatel a návštěvníků města Třebíče.

-
- ← Svědek – reprodukce.
  - ↓ Mistr Franta v ateliéru.

Měštanské domy Černý dům

První zmínka o Černém domu je z roku 1612, kdy dům zakoupil mydlářský mistr Jan Rábl. Dům nechal v roce 1619 kompletně přestavět a v roce 1637 byla stěna směřující na náměstí pokryta sgrafity.

Sgrafita na domě byla v roce 1862 neuváženě zabílena a teprve v roce 1925 odborně opravena.

Sgrafita znázorňují jednotlivé lidské ctnosti: víru, lásku, naději, spravedlnost, moudrost a slávu, lovecké výjevy a portréty římských císařů Vespasiana a Tita.

- Detail sgrafity na Černém domě.
- ↓ Sgrafity na Černém domě.

Měštanské domy Malovaný dům

Renesanční Malovaný (Františkovský) dům nechal postavit na konci 16. století benátský kupec Francesco Calligardi.

Francesco do Třebíče jezdil se svým otcem za obchodem. Jednoho dne se zde zamiloval do dívky Albíny, ale otec jejich lásce nepřál. Když otec Francesca onemocněl, přijel Francesco sám a už neodjel. S Albínou se oženil a nechal postavit renesanční dům s bohatou sgrafitovou výzdobou (výjevy: svě-
tice, biblické a lovecké scény, ornamentální rostlinná výzdoba).

Sgrafita byla v 19. století zabílena, obnovena pak byla v roce 1903 profesorem třebíčského gymnázia Josefem Kozlanským. V 80. letech 20. století prošel chátrající dům náročnou rekonstrukcí. Byla obnovena vnitřní klenba, odvážné sloupoví, vnitřní terasa s arkádami, atrium a řada místností.

- ← Malovaný dům s arkýřem na nároží Karlova náměstí z konce 16. století.
- ↓ Malovaný dům má figurální sgrafitovou výzdobu.

Měšťanské domy

Dům U Hradeb

Na tomto domě nalezneme nejstarší sgrafitové průčelí sestávající z typických renesančních psaníček ve dvou ozdobných pásech, které pochází z roku 1563 a odkryto bylo roku 1969. Název domu U Hradeb vychází z blízkosti původního zbytku hradeb jako součásti fortifikačního opevnění města. Tato část hradeb se nachází mezi břehem řeky Jihlavy a koncem dvora přiléhajícího k tomuto domu.

Dům u Černého orla

Již v minulosti zde býval zájezdní hostinec. Tento dům měl největší vývěsní štít na náměstí, na kterém byla vyobrazena císařská dvouhlavá orlice. Nad vjezdem do domu je znak lazebníka Viktorína Bradky a letopočet 1580. Rok 1822 připomíná velký požár města.

- Dům u Černého orla.
↓ Dům U Hradeb.

Měštanské domy Národní dům

Dům dříve zvaný besední město Třebíč koupilo a slavnostně otevřelo v roce 1871. Dům se stal střediskem vlasteneckého hnutí v Třebíči. V roce 1891 byla v přízemí otevřena první občanská záložna v Třebíči. Za první světové války zde byl vojenský lazaret, konaly se zde odvozy k vojsku a nahoře v sále cvičil Sokol. Podle historických údajů jsou pod stavbou tesané sklepy do skály, které se táhnou až ke kostelu sv. Martina. Stavba byla vždy kulturním stánkem, dodnes se zde pořádají koncerty, divadelní představení a další akce.

Čapkův dům

Dvoupatrový měštanský dům stavebně navazoval na bývalou Jejkovskou bránu. Renesanční objekt vystavěný na gotických základech získal současnou podobu fasády na počátku 20. století. Na severní straně tohoto domu se nachází sgrafita, zobrazující původní podobu Jejkovské brány.

- ← Čapkův dům ve východní části Karlova náměstí.
- ↓ Národní dům.

Sochy a sakrální stavby

Sakrální stavby Kostel sv. Martina

S výstavbou kostela sv. Martina se započalo na konci 60. let 13. století. Kostel však původně stával mimo městskou zástavbu. Do vlastního města byl začleněn až kolem poloviny 14. století. Původní podoba kostela byla gotická, z té se ovšem dodnes zachovalo pouze kněžiště a dvě pole křížové klenby. Z období pozdní gotiky pocházejí také železné dveře v sakristii. Na nich můžeme vidět znak pánů z Pernštejna, jednoho z rodů, který Třebíč vlastnil. V 16. a na počátku 17. století zde své mše sloužili utrakvisté. Ovšem zřejmě již od roku 1630 přešel kostel do rukou katolických duchovních. Roku 1671 došlo mimo jiné jejich zásluhou k povýšení farního kostela sv. Martina na děkanství. Ve 40. letech 17. století proběhly v kostele barokní úpravy. Ve stejné době byl také zásluhou faráře Václava Bureše zřízen oltář sv. Václava a byly zde instalovány varhany. K dalším stavebním úpravám došlo na počátku 18. století, kdy byly přistavěny kaple sv. Anny a sv. Josefa. Kostel byl také spojen s vedle stojící městskou věží. V roce 1990 bylo v kostele instalováno podlahové vytápění. Rozsáhlou úpravou interiéru a renovací fresek prošel kostel v roce 2002. Kostel se dočkal nových varhan, které vyrobila varhannářská firma Kánský-Brachtl, instalovány byly v roce 2018.

- ← Děkaný kostel sv. Martina.
- ↓ Pohled na oltář.

Sakrální stavby Hřbitovní kostel Nejsvětější Trojice

Kostel byl postaven v polovině 15. století v gotickém slohu. V letech 1564–1573 prodělal renesanční přestavbu. Další úpravy, které se týkaly oprav věže a krovu, prodělala stavba v roce 1661. O šestnáct let později byl kostel vysvěcen olomouckým biskupem J. J. Breunerem. Nové vysvěcení kostela představovalo jednu z barokních slavností, majících za úkol upevnit pozice katolictví ve městě. Roku 1701 byla u chrámu vystavěna věž s cibulovým krytem. Stalo se tak za přispění majitele třebíčského panství, Karla Ferdinanda z Valdštejna. V této době také kostel získal dva zvony. V druhé polovině 18. století, přesně roku 1775, nastaly v kostele další úpravy. Byla rozšířena okna a byl upraven vnitřek s valenou lunetovou klenbou lodi. V roce 2000 byly prováděny restaurátorské práce, jejichž součástí byl celoplošný odryv fasády, při němž byla odhalena renesanční sgrafita, která se zakonzervovala a opět skryla pod novou omítku. O dva roky později se stal kostel na krátký čas kostelem farním. Bylo to po dobu rozsáhlé rekonstrukce kostela sv. Martina.

- Interiér kostela Nejsvětější Trojice s raně barokním zařízením a oltář.
↓ Pohled na vstup do hřbitovního kostela.

Sakrální stavby Chrám sv. Václava a sv. Ludmily

V Třebíči nalezneme rovněž pravoslavný kostel. Je jím chrám sv. Václava a sv. Ludmily. Stavba kostela vznikala v letech 1939–1940 a budova má půdorys rovnoramenného kříže. Autorem návrhu a také výzdoby byl kněz, projektant a malíř O. V. Kolomacký. Budovu postavila firma J. Herzána. Kolomacký sám zhotovil ikony a malby na stěnách kostela a tzv. ikonostas, tedy stěnu se třemi vchody oddělující v řeckokatolických a pravoslavných chrámech oltářní část od prostoru pro věřící. Členové třebíčské pravoslavné obce konali až do doby výstavby kostela své bohoslužby ve staré škole, později v živnostenské škole, učňovské škole a někdy také v evangelickém kostele. Na odpočívadlo vstupního schodiště byla do zdi zasazena kamenná deska na paměť Vladyky Gorazda, který byl prvním biskupem české pravoslavné církve a roku 1942 popraven nacisty. V přízemí kostela byl vybudován byt pro faráře. Zajímavostí jistě je, že bání kostela kryjí lístky z pravého zlata.

- ← Pravoslavný kostel na Gorazdově náměstí půdorysem, vnitřní výstavbou i vnějším vzhledem např. zastřešením kopule a pozlacením vrcholu bání věže napodobuje byzantskoslovanské církevní stavby tohoto druhu.
- ↴ Interiér pravoslavného kostela.

Sakrální stavby Kapucínský klášter

Mniši kapucínského řádu přišli do Třebíče v rámci rekatolizačních snah roku 1686. Již o čtyři roky později byl do-
stavěn jejich klášter. Stavební práce na kostele však probí-
haly až do roku 1693. Chrám Proměnění Páně je klášterním
a farním kostelem. V rámci svého poslání, šíření katolické
víry, si kapucíni nemohli pro místo svého kláštera vybrat
lepší umístění než prostor jejkovského předměstí. Právě
v místech, kde se dnes klášter nachází, stával sbor Jednoty
bratrské. Po činnosti českých bratří neměla zůstat ani stopa,
a tak barokní zahrada nového kláštera zcela překryla starší
renesanční zahradu a pohřebiště Jednoty bratrské. Kláš-
ter a kostel si kapucínští mniši nechali vystavět v tradičním
a umělecky nepříliš náročném kapucínském stylu. Roku 1784
byla při chrámu zřízena fara. O sto dvacet let později přibyl
ke kostelu další prvek, pro kapucínský řád a jeho stavby dosti
netypický: Byla jím věž na západní straně chrámu. Z výzdoby
kláštera jistě stojí za zmínku obrazy, a to jak obraz hlavního
oltáře, tak také obrazy z Kristova života, které bývají při-
pisovány malíři J. Cereghetimu (1722–1799). Při kapucínském
konventu vznikla roku 1934 serafínská škola. Ve 20. století
došlo ke zničení klášterní zahrady, kterou částečně překryl
zimní stadion. Po roce 1950 sloužily budovy kláštera i nadále
veřejným účelům. Vedle části nemocnice zde své útočiště na-
lezla také vojenská správa. Od roku 1963 sídlila v klášterních
budovách Střední průmyslové školy strojní. V dnešní době
užívá kapucínské budovy katolické gymnázium.

- Pohled z ulice na kostel Proměnění Páně.
↓ Interiér kostela Proměnění Páně.

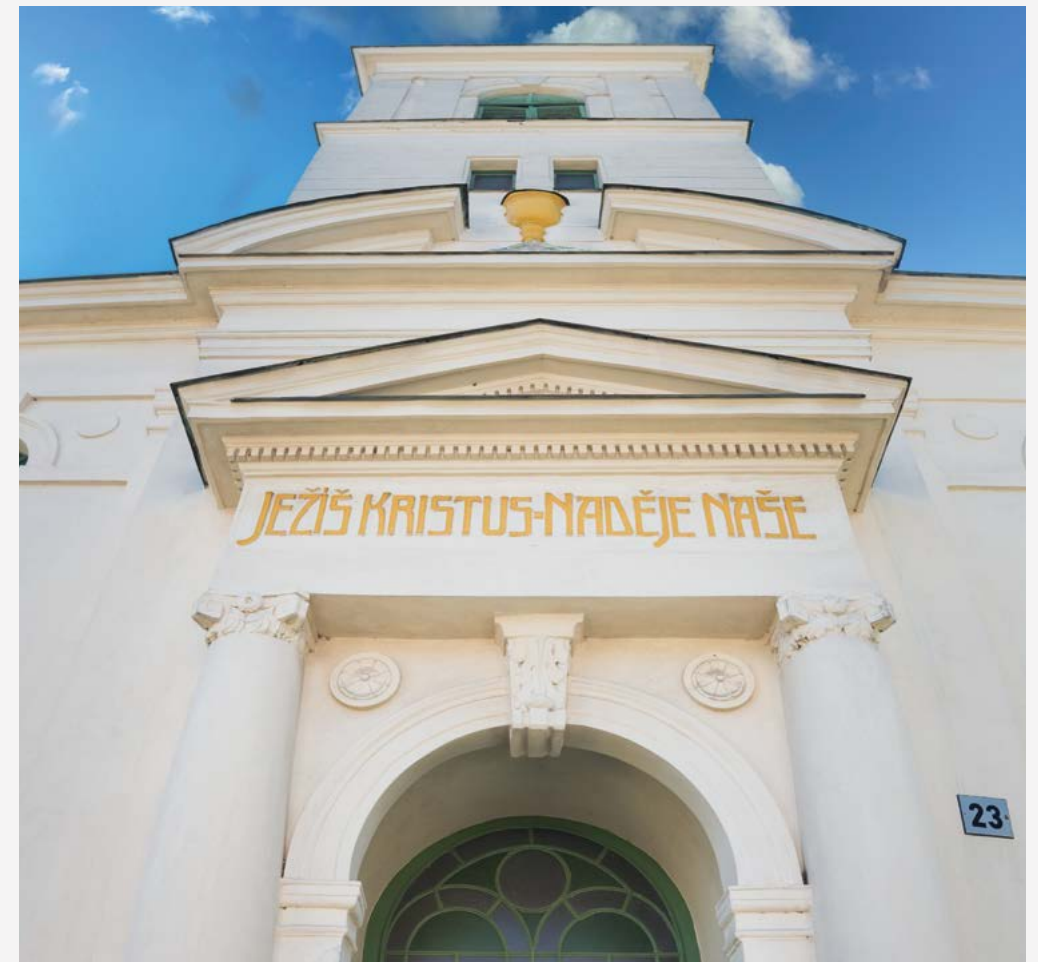

Sakrální stavby Evangelický kostel

Secesní budova evangelického kostela byla postavena na Bráfově třídě a slavnostně vysvěcena 15. srpna 1910. Autorem návrhu stavby byl chorvatský architekt Zlatohlávek, pocházející ze Záhřebu a působící ve Vídni. Finanční prostředky potřebné ke stavbě shromáždil spolek Bratrská jednota. V témže roce byl zakoupen domek proti získanému pozemku a upraven jako prozatímní modlitebna. Ke stavbě kostela se přistoupilo roku 1908. Do roku 1910 byla dokončena jednolodní stavba s věží nad vchodem v západním průčelí. Vnitřek kostela je zařízen prostě: Lavice jsou postaveny ve třech řadách, kazatelna se nachází proti vchodu. Na kůr byly umístěny malé varhany pocházející z 18. století. Roku 1928 přibyl vedle kostela tzv. Husův dům, tedy farní budova.

- ← Secesní budova evangelického kostela na Bráfově třídě.
- ↓ Vstup do budovy evangelického kostela.

Sculptures Cyril and Methodius

Sousoší vytesal Bernard Seeling. Byla vyhlášena veřejná sbírka a roku 1885 bylo sousoší slavnostně odhaleno. Do Třebíče byla socha dopravena vlakem. Obě sochy věrozvěstů cestovaly odděleně, spojeny do jednoho sousoší byly až na místě. Oba solušní bratři jsou zobrazeni v biskupském hávu, přestože byl Cyril jenom mnichem. Cyril vlevo svírá kříž, Metoděj drží Písmo svaté a nohou stojí na hlavě pohanského bůžka na znamení, že s příchodem sv. bratří bylo zapuzeno pohanství. Při rekonstrukci Karlova náměstí v roce 2021 byla v podstavci sochy objevena časová schránka.

Sv. Jan Nepomucký

Barokní socha Jana Nepomuckého, usazená na soklu s tesařným valdštejnským erbem, se nachází na Žerotínově náměstí u Podklášterského mostu přes řeku Jihlavu. Svatý Jan Nepomucký bývá jako patron mostů, rybářů a řemesel, které mají co do činění s vodou, často umístován v blízkosti toků a mostů. Světec je vyobrazen v životní velikosti a je oděn v kanovnickém rouchu s biretem na hlavě, krucifixem v náručí a pěti hvězdami nad hlavou, které symbolizují pět ran Kristových.

- Sv. Jan Nepomucký na Podklášterském mostě.
↓ Sousoší Cyrila a Metoděje na Karlově náměstí.

Sochy Sv. Šebestián, sv. Florián a sv. Václav

Tvář města dotvářely v 18. století četné barokní sochy. Autorem soch sv. Václava, sv. Šebestiána a sv. Floriána je sochař Štěpán Pagan. Sochy původně stály na barokních kašnách na náměstí. Socha sv. Šebestiána zdobila kašnu stávající před radnicí a byla opatřena městským znakem a letopočtem 1730. Socha sv. Václava stávala na prostřední kašně, kterou nechal roku 1854 opravit starosta Martin Hassek. Socha sv. Floriána stála na kašně na východní straně náměstí u Jejkovské brány. Kašny však již bohužel v dnešní době neexistují. Odstraněny byly roku 1887 při modernizaci městského vodovodu, a tak se sochy vzniklé v polovině 18. století musely přestěhovat. Sv. Šebestián byl postaven na Stařečce (nyní ulice V. Nezvala). V letech 1995 až 1999 byla socha sv. Šebestiána restaurována a umístěna nově na Martinské náměstí vedle kostela sv. Martina. Socha sv. Václava byla umístěna na dnešním Purkyňově náměstí vlevo od původního vchodu do nemocnice. Při rozsáhlé rekonstrukci nemocnice v roce 2020 byla socha převezena do depozitáře a v současné době se hledá vhodné umístění v blízkosti historického centra města. Socha sv. Floriána stála původně na Martinském náměstí. Po restauraci byla postavena do parčíku na Masarykově náměstí ke zdi farské zahrady.

Hudba

Sousoší Hudba od akademického sochaře Zdeňka Řehoříka z roku 1991 bylo původně určeno pro prostranství v blízkosti Mateřské a základní školy Na Kopcích. Nakonec ovšem bylo umístěno do parčíku na Masarykově náměstí.

← Socha sv. Václava.
↓ Socha Hudba.

Průmyslové
stavby 19. století
a meziválečná
architektura

Meziválečná architektura Říční lázně

Funkcionalistický architekt Bohuslav Fuchs byl vedle stavby městské spořitelny ve 30. letech 20. století pověřen také vypracováním projektu výstavby městského koupaliště. Za zhlédnutí jistě stojí především dřevěná budova šaten, která upoutá použitými barvami. Jednotlivé barvy - žlutá, modrá a červená - od sebe odlišují výplňové a nosné prvky. Zájem o říční lázně od konce 50. let 20. století upadal. V roce 1976 nahradily říční lázně tři bazény s přihřívanou vodou a sociálním zařízením. Počátkem 90. let se v areálu koupaliště konaly Hry bez hranic, které třebíčské družstvo na domácí půdě vyhrálo. Od roku 1994 využívají především mladší návštěvníci koupaliště nový tobogán.

↓ → Říční lázně.

Meziválečná architektura

Rondokubistická budova UP závodů

Rondokubistická budova UP závodů vznikla roku 1926. Její stavba je spojena se jménem Josefa Gočára, jednoho z našich nejvýznamnějších meziválečných architektů. Zadavatelem stavby byl architekt J. Vaněk, majitel Uměleckoprůmyslových závodů. Budova sloužila jeho nábytkářské továrně. Jedná se o čtyřpatrovou budovu s obdélníkovým půdorysem. Střecha stavby je rovná, nad severním průčelím se nachází lomená nadstřešní římsa. Celou stavbu dotváří geometrické tvary v exteriéru a interiéru. Jen odhadovat můžeme, jak by celá budova vyzněla v zamýšlené kombinaci barev červené, bílé a modré.

Bývalá spořitelna

Bývalá spořitelna na Karlově náměstí je nerozlučně spojena se jménem architekta Bohuslava Fuchse, který je autorem také dalších funkcionalistických staveb v Třebíči. Budova městské spořitelny vznikala na místě původního nárožního renesančního domu v rozmezí let 1932–1933. Architekt Fuchs se nažil ve svém projektu zachovat všechny prvky typické pro funkcionalismus. Byly dodrženy jak soulad vnitřního členění a vnějšího vzhledu, tak také použití soudobých materiálů (skla, železobetonu, keramických obkladů). Nesmělo chybět ani využití zvláštního kompozičního prvku - světla. Do současnosti se dochoval vnější vzhled spořitelny a z části také interiéry. V dnešní době však budova neslouží původním účelům. Budova je památkově chráněna.

- ← Severní průčelí s lomenou nadstřešní římsou.
- ↓ Jedinečné rondokubistické prvky uplatněné na fasádě budovy.

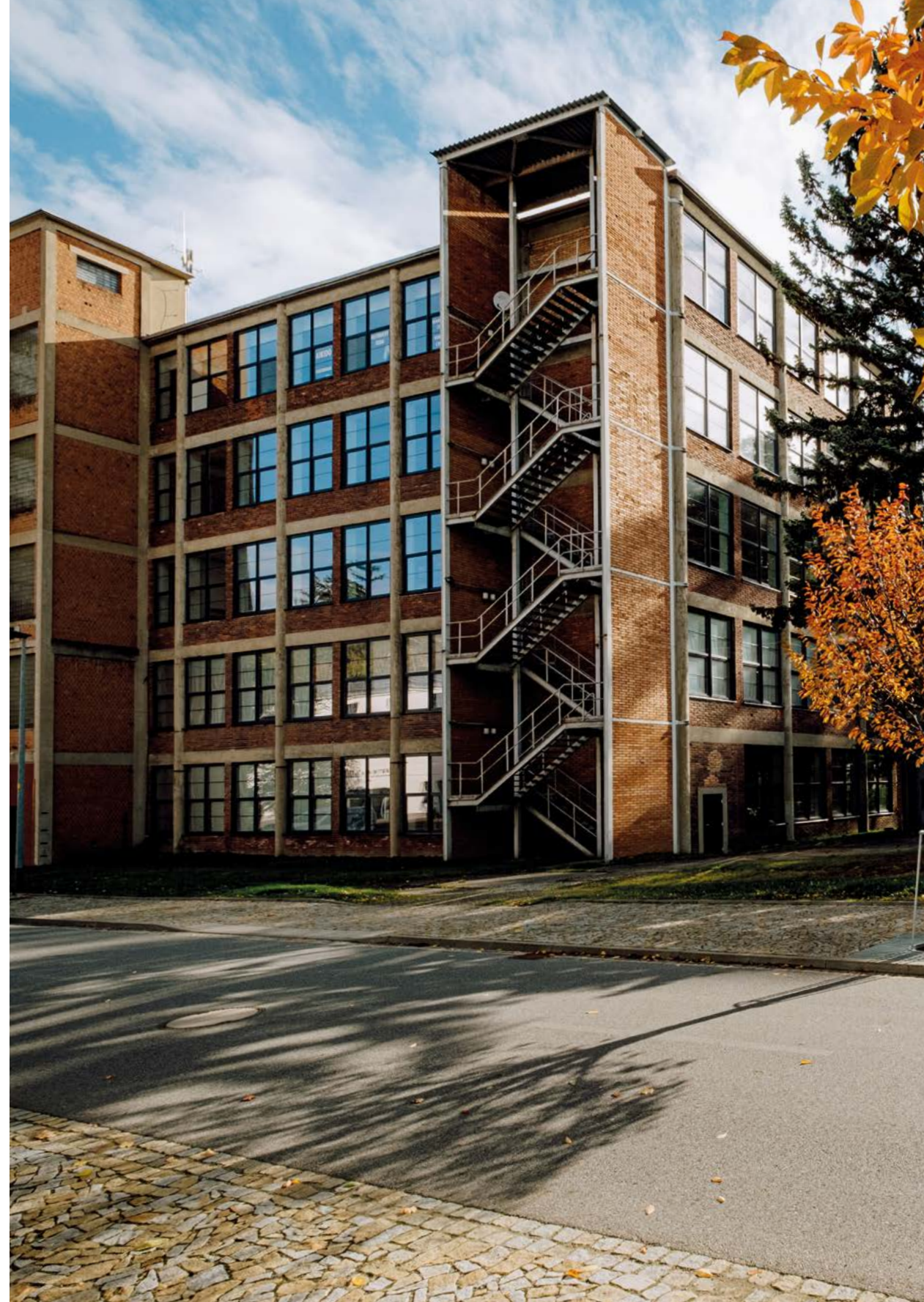

Meziválečná architektura Borovinské závody

V Třebíči měla koželužská a obuvnická výroba dlouhou tradici. V 19. století se rozmáhaly obuvnické a koželužské firmy K. a F. Budischowských, M. Hasska a J. H. Subaka. Do pozadí byla zatlačována odvětví jako soukenictví a tkalcovství. Na obuvnickou tradici navázal ve městě se svými závody Tomáš Baťa. Borovinskou továrnu koupil T. Baťa roku 1931. Výstavba budovy Baťových závodů byla dokončena roku 1936. Dodnes si tak můžeme prohlédnout dvě pětipodlažní budovy, ve kterých probíhala obuvnická a punčochářská výroba. Stále moderní vzhled jim dodává kombinace železobetonového skeletu, velkých prosklených ploch a režného cihlového zdiva. Projekt budov borovinských závodů vypracoval Vladimír Karfík. Ten působil jako vedoucí Baťovy zlínské projekční kanceláře. Od okamžiku, kdy T. Baťa továrnu koupil, se začalo také s výstavbou rodinných domků. Domky byly stavěny v tovární kolonii a při jejich výstavbě se vycházelo ze zkušeností s budováním takovéto kolonie ve Zlíně. Borovinské rodinné domky slouží svým obyvatelům dodnes, ačkoliv se původně počítalo s tím, že budou svou funkci plnit jen dvacet let.

→ Detail budovy Baťových závodů.

↓ Vstupní brána do areálu – budova postavena v 19. století firmou Budischowsky.

Meziválečná architektura

Větrný mlýn na Kanciborku

Byl postaven v roce 1836 pro potřeby Budischowského závodu a mlela se v něm smrková i borová kůra na takzvané tříslu. To sloužilo koželuhům k činění kůží. Tříslu dodávalo kůži stálost, pružnost, tuhost či voděodolnost a zároveň ji i barvilo. Původním záměrem bylo postavit mlýn dřevěný, posléze se ale přistoupilo ke stavbě z kamene a cihel, a to tzv. holandského typu. Mlýn sloužil svému původnímu účelu do 90. let 19. století. V roce 1929 jej pak již jako opuštěný odkoupila obec, která v mlýně zřídila nouzové byty pro obecní chudé. V jednotlivých patrech byly vybudovány tři malometrážní byty. Poslední nájemník větrného mlýna se odstěhoval v roce 1977. Mlýn pak prošel drobnými exteriérovými úpravami, ale potřebné celkové rekonstrukce se nedočkal. Až v roce 2018 rozhodlo nové vedení města zahájit generální opravu. Původní technologické vybavení na mletí třísla nebylo možné kompletně obnovit. Přesto však došlo s využitím původních materiálů a výrobních postupů k realizaci funkčních větrných lopatek poháněných elektromotorem. Ostatní podlaží mlýna připomínají prostřednictvím muzejních expozic jak slavnou éru třebičského koželužství, tak i osudy prostých lidí, kteří v něm bydleli.

ZON

Ve 2. polovině 19. století se začala ve střední Evropě rozvíjet výroba stolních vod osvěžených oxidem uhličitým, jež byly později ochucovány ovocnými sirupy. Jako jeden z prvních založil již v květnu 1879 výrobu těchto nápojů v Třebíči pan Ferdinand Kubeš. Od roku 1901 je registrována ochranná známka ve formě hvězdice s iniciálami F. K. 1879, kterou jsou výrobky označovány dodnes. V témže roce byly výrobky vystaveny na mezinárodní výstavě v Paříži, kde byly oceněny zlatou medailí. Výrobní byly poté několikrát rozšířeny a zejména po 1. světové válce došlo k velké modernizaci výroby i prodeje a zkvalitnění služeb. Od roku 1926 byl registrován nový název firmy „ZON“, což je zkratka pro Zdravotní Osvěžující Nápoje, který se stal současně i druhou ochrannou známkou.

- ← Větrný mlýn na Kanciborku.
- ↓ Budovy firmy ZON.

Rozhledová místa,
městské parky

Městské parky

První písemné zmínky o zakládání městské zeleně sahají do roku 1835, kdy proběhlo zalesňování Strážné hory na jihu města. Koncem 19. století byly založeny Máchovy sady v centru města a park na Polance v nivě řeky Jihlavy.

V letech 1924–1926 byly na jižním okraji centra založeny Tyršovy sady, na severu Masarykovy sady (Hrádek) a ve stejné době proběhly parkové úpravy na Masarykově náměstí před gymnáziem. Dne 7. září 2022 byla v Tyršových sadech slavnostně odhalena socha prvního československého prezidenta, Tomáše Garrigua Masaryka.

Do městské zeleně lze započítat i zámecký park rodového sídla Valdštejnů, tři třebíčské hřbitovy (tzv. starý a nový městský a židovský hřbitov na Hrádku) a třebíčské lesoparky (Lísčův, Libušino údolí, Lorenzovy sady, Krajíčková stráž). Lesoparky byly vybaveny odpočívadly a lavičkami, na vyhlídkových místech byly vybudovány altány.

Velmi cenné je území Týnského údolí s kaskádou rybníků táhnoucí se až k centru města. Město při zakládání a úpravách parků často spolupracovalo se zahradním architektem Josefem Kumpánem. Třebíč by se mohla díky množství parků nazývat zelenou oázou.

- Pohled z Tyršových sadů.
↓ Libušino údolí.

Geopark a dendrologická stezka Týnské údolí

Horniny typické pro regionální geologii, charakterizující západní Moravu, jsou k vidění nedaleko židovského hřbitova. Jsou svezeny nejen z činných lomů na Třebíčsku, ale i z okolních regionů, z okresů Znojmo, Břeclav, Brno-venkov, Vyškov, Žďár nad Sázavou a Jihlava, některé vzorky jsou až z Pardubického kraje. Ten nejtěžší má skoro 4 tuny. Bloky kamenů jsou seřazeny podle svého vzniku, pod stromy potkáte magmatity (vyvřelé horniny), louku protínají metamorfity (horniny přeměněné) a kolem cesty si můžete prohlédnout sedimenty (usazené horniny). Odkud jsou jednotlivé bloky dovezeny, zjistí návštěvníci na mapce vpravo vedle textu. Jak jsou horniny staré, respektive kdy vznikly, to napoví přiložená časová osa.

A teď už nezbývá než se rozběhnout po expozici a prohlédnout si jednotlivé kameny pěkně zblízka. Hledejte vyleštěné plochy a zjistíte, že každá hornina umí být dekorativní. Na QR kódech, které na kamenech najdete, se dozvíte nejen něco bližšího o daném kameni, ale najdete tu i fotografii místa, které máte za úkol na kameni nalézt.

Dendrologická stezka je spojena s Kelty. Keltové žili na území dnešní Evropy ve starověku. Byli pověstní svým blízkým vztahem k přírodě, která pro ně byla posvátná a ze které čerpali moudrost. Věřili, že stromy mají magickou moc, uctívali je a obdivovali. Keltská úcta ke stromům se projevovala například tak, že než byl strom poražen, lidé ho odprosili. Věřili také, že člověk, který strom bezdůvodně zničí, bohové krutě potrestají. Lidské vlastnosti Keltové přirovnávali k vlastnostem vybraných stromů, a podle nich dokonce sestavovali i horoskopy. Každý člověk patří podle data narození k jednomu ze stromových znamení a může mít podle svého stromu některé vlastnosti. Keltové do svého kalendáře zahrnuli 21 stromů, proto je v Týnském údolí stejný počet zastavení. Na každém z nich se zájemci dozvědí zajímavosti o stromu a informace o možných vlastnostech lidí narozených v odpovídajícím znamení. Každý strom má přidělené číslo a QR kód, po jehož načtení se zobrazí uvedené informace. Ke stromovému kalendáři patří i zábavná „hledačka“ – quest, která je k dostání na informačních centrech nebo je možné ji načíst pomocí QR kódu na začátku stezky.

Rozhledová místa Vodojem Kostelíček

Železobetonová stavba umístěná nad městem na Strážné hoře u Kostelíčku, v nadmořské výšce 480 m n. m., se začala stavět v roce 1936. Vodárenská věž sloužila jako zásobárna vody pro město. Voda se získávala z heraltických lesů, odkud se dodnes zásobuje západní část města a vyrábí se z ní třebíčská „zonka“ (ZON). Vodojem sloužil do přelomu 70. a 80. let 20. století. Poté přestal kapacitně stačit a byl nahrazen připojením na vodovodní soustavu z Mostiště a Vranova.

V současné době slouží vodojem jako expozice vývoje třebíčského vodárenství a v bývalé nádrži na vodu je projekční místnost. Vyhlídková plošina, která se nachází 20 metrů nad zemí, nabízí jedinečný výhled na město.

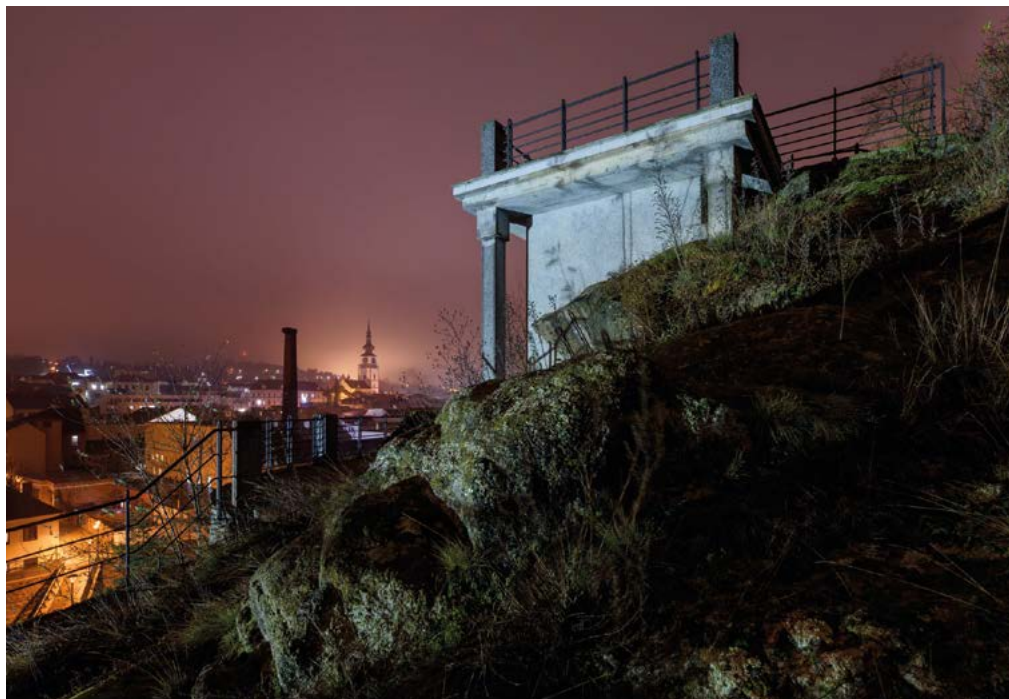
Masarykova vyhlídka

Kamenná Masarykova vyhlídka stojí na skalnatém úbočí lesoparku Hrádek. K vyhlídce vede cesta a schody. Místní Okrašlovací spolek ji vybudoval roku 1930 k příležitosti 80. narozenin prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka. Popředí památníku zdobí bronzový kulatý medailon s prezidentovou podobiznou a nápisem „T. G. Masaryk zasloužil se o stát“.

V průběhu 2. poloviny 20. století byl reliéf dvakrát ztracen, v roce 2012 pak byl definitivně vrácen na své původní místo. Je odtud pěkný výhled na město podél řeky Jihlavy. Vidět je až na baziliku sv. Prokopa – památku UNESCO.

→ Vodojem Kostelíček.

↓ Masarykova vyhlídka.

Historie a památky

Město Třebíč
Karlovo nám. 104/55, 674 01 Třebíč
Česká republika

© Vydalo město Třebíč v roce 2023 jako svou propagační tiskovinu.
Foto: © archiv Města Třebíče, sazba a tisk: Relative s.r.o.

www.trebic.cz

